IORGU IORDAN, *Lingüística Románica. Evolución-corrientes-métodos.* Reelaboración parcial y notas, de Manuel Alvar, Madrid, 1967 (XXII+755 pagini).

Prima ediție românească a cărții lui Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice*, apărută la Iași în 1932, marchează, ca și *Originea Românilor*, a lui A. Philippide, o dată importantă în lingvistica noastră.

Informația largă a autorului, spiritul obiectiv în care a fost concepută și redactată această carte, ca și cuprinderea în paginile ei a întregului domeniu romanic, i-au asigurat, de la început, o apreciere puțin obișnuită. Așa se explică de ce, numai după cinci ani (1937), ea avea să fie tradusă în englezește de John Orr. Transpusă într-una din limbile de circulație mondială, avea să se bucure de o atenție deosebită, în special în America.

Cunoscutul romanist german Leo Spitzer îi scria, la un moment dat, lui Iordan, din Baltimore, unde se refugiase din Germania hitleristă, după ce poposise cîțiva ani la Istambul, că datorită acestei cărți a reușit să-și apropie studenții care, altfel, nu și-au putut da seama de valoarea adevărată a profesorului lor. Caracterizarea din cartea lui Iordan i-a fost, după cum se vede, de mare folos.

Romanistul englez John Orr a adus, în traducerea sa, cu voia autorului, cîteva completări, impuse de bibliografia apărută între timp.

După transferarea, în octombrie 1946, a academicianului Iorgu Iordan la București, la catedra de lingvistică romanică, el avea să se întoarcă la vechile preocupări de romanistică [1] și să înceapă să-și adune material în vederea unei noi ediții românești. Dar lucrurile mergeau destul de greu și bibliografia străină punea probleme dintre cele mai dificile. Mulți ani, schimburile cu străinătatea s-au făcut atît de anevoios încît era imposibil ca specialiștii să poată lucra în condiții normale. Așa se face că a doua ediție a *Introducerii* (în limba română!) nu s-a putut realiza decît relativ tîrziu, în anul 1957, sub forma unui curs litografiat [2], care avea să stea la baza ediției din 1962 *(Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, Editura Academiei, (439 pagini).

Din prefața acestei ediții aflăm unele amănunte referitoare la ediția germană din 1962 precum și la cîteva proiecte, mai vechi, de traducere în limbile spaniolă și italiană: „În 1958 am semnat un contract cu Editura Academiei germane din Berlin

[1] La Iași a deținut, începînd cu data de 1 martie 1934, catedra de Limba română și dialectele ei.

[2] *Introducere în lingvistica romanică*, Tipografia și litografia învățămîntului (695 pagini).

pentru traducerea în germană care urmează să apară în 1962[3]. Totodată, menționez existența cîtorva proiecte de traducere, care, din diverse motive, n-au putut fi realizate de fapt. Astfel, scurtă vreme după apariția versiunii englezești mi s-a cerut autorizația pentru o traducere spaniolă (am încheiat chiar un contract cu editura „Tartessos" din Barcelona), iar imediat după război o cerere similară mi-a adresat Institutul de Filologie din Buenos-Aires. În sfîrșit, tot în această ordine de idei, pot aminti și propunerea de traducere adresată mie de cîțiva confrați din Italia" (p. 5).

Și în ediția germană, traducătorul a introdus, cu consimțămîntul autorului, unele lucruri noi.

Versiunea spaniolă se datorește cunoscutului lingvist Manuel Alvar și a apărut în colecția *Romania* (Ediciones Alcala, Madrid), colecție în care s-au mai publicat lucrări de ale lui Gerhard Rohlfs *(Lengua y Cultura)*, A. Llorente Maldonado de Guevara *(Teoria de la lengua e historia de la lingüistica)*, Bernard Pottier *(Presentación de la Lingüistica)*.

Cartea este precedată de două prefețe una a autorului și cealaltă a traducătorului. Academicianul Iordan ne informează că, în anul 1959, la Congresul de la Lisabona, i s-a arătat cum ediția cărții sale, din 1937, s-a bucurat de o difuzare largă în Spania, că unele fragmente au fost multiplicate pentru a fi accesibile la curs și la seminar. Atunci, la Lisabona, i-a propus profesorul Alvar să accepte să se facă o traducere spaniolă a cărții. La aceste informații se adaugă aprecierile autorului asupra traducerii:

„Țin să apreciez, în această foarte scurtă prefață, că contribuția traducătorului este imensă nu numai pentru îmbogățirea pur bibliografică a temelor tratate, dar și în ceea ce privește conținutul operei" (p. XVII). Ediția include contribuțiile cele mai recente, în acest domeniu, și îmbogățește bibliografia în special cu material privitor la realizările spaniolilor, care, în cartea veche „nu aveau locul cuvenit". Dar Alvar nu se limitează numai la citarea propriu-zisă a numeroase lucrări noi, ci adoptă o poziție critică față de ele, revenindu-i, după expresia lui Iordan, rolul de colaborator, nu de simplu traducător: „În felul acesta, profesorul spaniol trebuie considerat (și așa este pentru mine) un adevărat colaborator... coautor al acestei versiuni spaniole care, datorită lui, este superioară celor anterioare" (p. XVIII).

Cu deosebire interesante ni se par aprecierile pe care le face tarducătorul asupra cărții lui Iordan, recomandările prin care o introduce în rîndul cititorilor de limbă spaniolă:

„Cartea care se editează acuma, în spaniolă, este una dintre puținele opere care fac parte din repertoriul fundamental al oricărei biblioteci, din acelea care sînt obiectul consultării permanente a oamenilor de știință" (p. XIX).

Alvar nu împărtășește rezervele lui Meyer-Lübke asupra unui prim studiu, în materie, a lui Iordan *(Der heutige Stand der romanischen Sprachwissenscaft*, 1924), pe motivul că lingvistul german nu putea vedea, atunci, punctul de vedere nou în orientarea lui Iordan.

Traducerea în limba engleză, a lui John Orr, a contribuit la difuzarea cărții în rîndul unui public mult mai larg. Ediția aceasta a fost primită cu adevărată bucurie. „Aproximativ treizeci de recenzenți au salutat cartea lui Iordan, ca pe una dintre lucrările capitale ale filologiei romanice" (p. XX).

După un sfert de secol, cartea, în fond aceeași, i se pare lui Alvar cu totul alta. Contribuțiile ulterioare „au făcut din ediția românească din 1957, mai ales din cea din 1962, o operă care seamănă foarte puțin cu ediția întîi" (p. XX).

Traducerea în limba germană, a lui Werner Bahner, i se pare importantă prin completările aduse, în special în două dintre capitolele cărții (primul și ultimul!).

În traducerea spaniolă, Alvar s-a servit și de versiunile engleză și germană,

[3] *Einführung in die Geschichte und Methoden der romanischen Sprachwissenschaft ins Deutsche übertragen, ergänzt und teilweisse neu bearbeitet* von Werner Bahner, Akademie-Verlag, 1962 (IX+521 pagini).

a ţinut seamă, cu alte cuvinte, de toate completările care s-au făcut la textul iniţial, în vreme de 35 de ani.

Traducerea iniţială, în limba spaniolă, „era o foarte fidelă versiune a originalului românesc. N-am modificat nici într-un loc, nici cel mai mic semn, şi n-am găsit necesar să sugerez nici cea mai mică modificare" (p. XX—XXI).

În general ediţia spaniolă păstrează spiritul celei româneşti. Cîteva adausuri au fost făcute cu consimţămîntul lui Iordan. Nu e vorba de capitole noi, ci numai de unele paragrafe dintre care cele referitoare la contribuţia spaniolilor se impuneau nu numai prin originea traducătorului, ci şi prin observaţia justă, a lingvistului american Angel Rosenblat, făcută cu ocazia recenzării versiunii engleze:

„Lucrarea lui Iordan, scrisă în cealaltă extremitate a Romaniei, ia prea puţin în consideraţie lingvistica spaniolă. *Este singura reparaţie pe care o putem face unei opere atît de valoroase, sub toate aspectele*" (p. XXI).

Traducerea aduce servicii limbii române şi cărţii lui Iordan mai întîi, dar şi limbilor „peninsulare", (spaniola, portugheza, catalana şi basca), prin introducerea lor, într-o circulaţie mai largă, în întregul circuit romanic.

Traducătorul a adăugat referinţe dintr-o serie de lucrări necunoscute de Iordan, păstrînd, cum s-a arătat mai sus, atît planul cît şi concepţia autorului. Toate întregirile şi notele lui Alvar au fost citite şi acceptate de Iordan.

Traducerea, imprimată în anul 1967, avea o dublă semnificaţie. Ea s-a realizat ca un omagiu la adresa lui Iordan, înaintea congresului al X-lea de lingvistică (august 1967) şi, în acelaşi timp, ca un omagiu al specialiştilor dintr-o extremitate a Romaniei către cealaltă extremitate (p. XII).

Prin versiunea într-una din cele mai răspîndite limbi din lume, cartea lui Iordan devine accesibilă unui public cum n-a avut, vreodată, nici o altă lucrare ştiinţifică românească. Prin ea, lingviştii din mai multe continente vor avea ocazia să cunoască nu numai realizările din acest domeniu, din ţara noastră, ci şi posibilităţile de creare şi de asimilare, în probleme de lingvistică ale poporului român. Vor putea să-şi dea seama mai bine de măsura în care acest popor este în stare să aprecieze, cu toată obiectivitatea, realizările altora.

G. Istrate

I. C. CHIŢIMIA, *Folcloriştii şi folcloristică românească*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1968, 405 p.

Recenta lucrare a lui I. C. Chiţimia, reunind mai multe studii apărute anterior în diverse publicaţii de specialitate [1], atestă o preocupare constantă a autorului pentru cercetarea vieţii şi activităţii unora dintre folcloriştii veacului trecut, punînd în lumină contribuţii care au marcat drumul ascendent parcurs de o disciplină aflată, atunci, abia la începuturile ei. Atenţia autorului este reţinută atît de personalităţi marcante (Alecsandri, Hasdeu, M. Gaster, Al. Lambrior), cît şi de nume mai puţin cunoscute (D. Stăncescu, G. I. Pitiş). Dacă primii doi sînt urmăriţi în ceea ce priveşte activitatea legată de creaţia populară, celorlalţi le sînt dedicate studii integrale, tinzînd să epuizeze toate domeniile cu care aceştia au avut tangenţă. Autorul procedează în toate cazurile sistematic, începînd cu biografia celui studiat şi continuînd cu reliefarea aportului feicăruia pe alte tărîmuri decît cel folcloristic (literar, istoric, filologic, arheologic), pentru ca apoi oprindu-se pe teren folcloric şi, explorîndu-l cu multă atenţie, să sublinieze toate realizările obţinute în cadrul lui. Concluziile fiecărui studiu stabilesc locul şi însemnătatea acestor înaintaşi în istoria folcloristicii româneşti. Procedeul de tratare aproape

[1] Un singur studiu (cel referitor la contribuţia lui Gaster) nu a mai fost publicat anterior.

monografică este deosebit de util nu numai prin sistematizarea riguroasă a materialului faptic, dar mai ales pentru că reface drumul, uneori simplu şi drept, alteori sinuos, care i-a îndreptat pe elevii şcolii lui Hasdeu spre cercetarea creaţiei populare. Procedeul menţionat îngăduie, de asemenea, conturarea unor apropieri între diferite discipline. Desigur, folcloristul nu poate fi rupt sau izolat de istoric, literat, etnograf, muzician. Există numeroase puncte de contact între ei şi, chiar mai mult, unii ajung la studiul creaţiei orale pornind tocmai de la aceste preocupări de altă natură (T. T. Burada). Această perspectivă cuprinzătoare de încadrare a materialului faptic comportă şi riscuri pe care autorul nu a reuşit să le ocolească în toate cazurile. S-ar fi impus, poate, în favoarea concizici o comprimare a detaliilor de natură biografică, chiar dacă sub raport informativ acestea suscită interes. În rest, comentarea pe larg a opiniei cercetătorilor creaţiei folclorice şi a studiilor în care au fost concretizate, atenţia acordată unor culegeri de literatură populară şi modului cum au fost alcătuite, exemplificînd aprecierile cu materiale extrase din colecţie, relevă pe deplin personalitatea folcloristului respectiv.

Meritul deschizătorului de drum îi revine lui Vasile Alecsandri, caracterizat de autor drept „descoperitorul folclorului românesc" (p. 35). Se ia în discuţie polemica cu Schwartzfeld, demonstrîndu-se pe bază de text lipsa de temeinicie a reproşurilor vehemente aduse de acesta poetului. Intervenţiile lui Alecsandri asupra producţiilor culese sînt destul de mici (înlăturări sau adăugiri de versuri interjecţionale), avînd drept scop corectarea ritmului. În cea mai mare parte, însă, ele se datorează unor noi variante la poeziile din primele ediţii, înserate în colecţia din 1866. De altfel, micile modificări operate de poet sau cele impuse de alegerea variantei mai reuşite se justifică prin tendinţa de a arăta, într-o epocă de mare efervescenţă, că prestigiul poporului nostru se sprijină, printre altele, şi pe creaţia sa de o mare frumuseţe artistică.

Trecînd la Hasdeu, căruia îi acordă un spaţiu larg, autorul surprinde sensul cuprinzător în care concepe aceasta folclorul, incluzînd în cadrul lui tot ce este legat de viaţa şi cultura maselor şi apropiindu-l de alte discipline (istoria, lingvistica etc.). Pornind de la activitatea desfăşurată de marele învăţat în Rusia şi explicînd unele influenţe exercitate asupra sa, I. C. Chiţimia insistă asupra rolului pe care l-a jucat Hasdeu ca animator şi îndrumător al cercetărilor folclorice. În această calitate, el a oferit un spaţiu larg în revistele sale „Columna lui Traian" şi „Revista Nouă" generaţiei de folcloriştii în formare (G. Dem. Teodorescu, Gr. Tocilescu, Lazăr Şăineanu, Sim. Fl. Marian), iar, ca membru al Academiei române, a încercat să stimuleze culegerea creaţiei populare. Propriile studii şi cercetări, în care a folosit cu succes metoda comparatistă, îl consacră ca pe un adevărat mentor al folcloriştilor români din acea epocă. Cei mai mulţi dintre aceştia s-au străduit să-şi urmeze îndeaproape dascălul. Mulţi dintre ei au adunat un material bogat, de o reală însemnătate artistică, în care a fost reprezentată majoritatea speciilor. Se remarcă, pe această linie, Sim. Fl. Marian, prezent în aproape toate revistele de folclor, ca şi în acelea care publicau numai incidental producţii populare cu numeroase balade, doine, strigături, pe care în 1869 şi 1875 le va publica în colecţii. Nu au fost neglijate nici alte specii (descîntecele, cimiliturile, snoavele şi legendele, tradiţiile istorice). Culegerea de *Descîntece poporane române*, din 1866, este apreciată de I. C. Chiţimia ca fiind întocmită după criteriile ştiinţifice cele mai exigente. În scopul clarificării contribuţiei adusă de Marian în domeniul etnografic, s-ar fi impus, credem, o privire mai insistentă asupra lucrărilor sale de bază în această direcţie: *Nunta la români, Înmormîntarea la români, Cromatica poporului român.*

Prin bogate cercetări folclorice, îmbinate cu cele etnografice asupra bocetelor şi datinelor poporului român la înmormîntare, asupra descîntecelor şi unor manifestări de teatru popular, se distinge şi Teodor Burada. Ceea ce-l impune pe acesta în folcloristică şi, mai ales, în etnografie sînt *Călătoriile* la românii de peste graniţă descrise sub forma unor monografii.

Numele lui Grigore Tocilescu rămîne legat de colecţia de *Materialuri folclorice* care, în intenţia sa, ar fi trebuit să devină un *Corpus* al folclorului românesc. Însă

— după cum remarcă pe drept cuvînt I. C. Chiţimia — modul haotic de prezentare a materialelor situează culegerea în urma celei a lui G. Dem. Teodorescu, în ciuda cronologiei şi numeroaselor texte de deosebită valoare artistică existente în cuprinsul ei.

Într-un amplu capitol sînt apoi comentate părerile lui Al. Lambrior în legătură cu conceptul de cultură folclorică. Preocupările sale folclorice şi etnografice, unele concretizate în studii de valoare, ca cel asupra portului românilor sau un altul despre culegerea de zicători, proverbe şi anecdote a lui Iordache Golescu, ciclul *Obiceiuri şi credinţe la români*, în care urmăreşte elementele de cultură materială şi spirituală ale poporului, impun numele lui Lambrior în pofida teoriei eronate privitoare la originea baladei populare.

Erorile de concepţie manifestate la unii oameni de cultură, fără a fi trecute cu vederea, sînt judecate cu înţelegerea momentului respectiv, cînd folcloristica, disciplină tînără şi abia închegată, nu oferea o perspectivă prea clară muncii de cercetare. Astfel este şi cazul lui M. Gaster, ale cărui studii asupra literaturii populare scrise, privită în corelaţie cu cea orală, de o deosebită însemnătate, nu pot fi anulate de concluzia greşită care derivă producţiile orale din textele populare scrise. Folosirea cu succes a metodei comparatiste în depistarea unor izvoare orientale ale unor motive, de largă circulaţie, studiile, cercetările, conferinţele pe această temă, îi conferă un meritat prestigiu în domeniul filologiei şi al folcloristicii.

De o tratare minuţioasă se bucură activitatea folclorică a lui G. T. Pitiş care, deşi bogată şi fructuoasă, a fost prea puţin cunoscută. Autorul îi surprinde specificul, nota distinctivă care-l separă de ceilalţi elevi ai lui Hasdeu. Pitiş a ştiut să-şi limiteze cercetările pe o porţiune mai restrînsă (numai în sudul Transilvaniei), izbutind astfel să stăpînească mai bine fapte şi realităţi folclorico-etnografice concrete. Este, de asemenea, printre primii care şi-a formulat concluziile pe baza materialului cules direct pe teren. Jocurile şi cîntecele de copii, ca şi cele ale adulţilor, îşi găsesc în el un cercetător pasionat. Obiceiurile locuitorilor din Schei la diferite sărbători sau la naştere, nuntă, înmormîntare sînt descrise pe larg, cu tot pitorescul lor.

D. Stăncescu, cunoscut şi ca popularizator al literaturii universale la noi prin traduceri, se distinge — după cum reiese din ultimul studiu inclus în volum — ca un priceput culegător de basme.

Lucrarea în care I. C. Chiţimia îşi adună contribuţiile sale de peste ani convinge în legătură cu seriozitatea metodei de investigaţie şi necesitatea parcurgerii ei se impune pentru oricine doreşte să se informeze asupra evoluţiei folcloristicii româneşti.

Constanţa Huiban

OVIDIU BÎRLEA, *Metoda de cercetare a folclorului*, Bucureşti, Editura pentru literatură, Studii de folclor, 1969, 324 p.

Interpretarea multilaterală a creaţiei noastre populare reclamă elucidarea unor probleme teoretice de strictă necesitate pentru definirea ştiinţifică a locului disciplinei folcloristice în cultura noastră.

După o panoramă a evoluţiei folcloristicii româneşti încercată de Ch. Vrabie, lucrarea lui Ovidiu Bîrlea ne oferă o sinteză privind, de astă dată, metoda de lucru în folclor. Se impunea în primul rînd o clarificare şi definire a noţiunii de *folclor*, ceea ce îşi propune şi autorul în *Introducere*, înţelegînd prin aceasta să se rezume la enunţarea concepţiilor dominante în vremea noastră, la noi şi în alte ţări. Între diverse criterii, Ovidiu Bîrlea optează pentru primatul criteriului estetic adoptînd delimitarea care a pornit de la folcloriştii ruşi din secolul XX. Folclorul

este restrîns la creaţia populară artistică. Ca atare, în domeniul folclorului ar intra literatura populară, muzica populară şi dansul popular, plastica populară

Metoda de lucru în folclor implică două operaţii succesive : cercetarea şi interpretarea. Pe aceste coordonate se axează lucrarea de faţă. O *Ochire bibliografică* pregăteşte abordarea primei părţi, *Metoda de cercetare*. Istoricului problemei îi este consacrat un lung capitol, de fapt o istorie a constituirii disciplinei la noi. Cele două curente dominante în folcloristica europeană s-au înfruntat şi la români : respectarea autenticului în forma în care circulă în popor şi restaurarea autenticului în forma lui primară, originară, frumoasă. Ovidiu Bîrlea detaşează aceste preocupări de cercetare a folclorului la cărturarii noştri din secolul trecut de ansamblul problemelor care se puneau atunci în cultura noastră şi a împrejurărilor specifice care explicau o orientare sau alta. Folclorul avea valoarea de argument etnic şi normă de verificare a originalităţii literaturii naţionale. Deşi se încercau restaurări, se făceau „îndreptări" ale materialului cules, nu lipsea o concepţie critică despre folclor, Alecu Russo fiind teoreticianul acestei etape. Creşterea literaturii naţionale era văzută ca posibilă şi prin folclor. De fapt, cu toată înfruntarea celor două curente (respectarea şi restaurarea autenticului), problema care se punea la noi în legătură cu creaţia populară era „Să adunăm din toate părţile toţi tezaurii ei care să servească poeţilor, artiştilor şi istoricilor noştri drept material productiv în lucrările lor" (aşa cum cerea Iosif Vulcan în 1849 în articolul *Poporul român în poezia sa*, „Transilvania", an II, nr. 19, 1 octombrie).

Puncte de vedere critice în cercetarea folclorului apar mai numeroase atunci cînd abundenţa materialului reprodus în publicaţiile din aproape toate provinciile româneşti impunea o selectare a lui. Observaţiile critice vizează la început forma de reproducere a materialului cules, apoi fondul, criteriile de selectare şi, mai tîrziu, modul de interpretare. La comentariile lui Gheorghe Barit din „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", citate de autor, am adăuga şi observaţia preţioasă a lui Barit făcută în aceeaşi publicaţie în nr. 11 din 12 decembrie 1849 (p. 88) privind exigenţele pe care le impune culegerea cîntecelor populare în vederea alcătuirii unei colecţii : „Cînd noi vom face o coleciune de cântece populare, precum s-au făcut de acelea la mai multe năciuni, vom fi cu toată luarea aminte la asemenea cântece, vom trebui să le alegem cu mare tact...". In acelaşi sens Grigore Sima a lui Ion socotea că „...O necontestabilă valoare ştiinţifică nu pot să aibă decît bucăţile de literatură populară culese întocmai după cum se zic..." (articolul *Cîteva observări asupra scrierilor din popor şi pentru popor* în „Transilvania", nr. 2, 15 februarie 1890, p. 56). Metoda restaurării autenticului, a „îndreptărilor", „întocmirilor" este urmărită la cei doi reprezentanţi de seamă ai ei : Vasile Alecsandri şi At. M. Marinescu. Dacă la V. Alecsandri explicaţiile sînt cele ades invocate în cercetările din ultimii ani (ţinîndu-se seama de patriotismul poetului şi spiritul epocii), la At. M. Marinescu exagerările sînt duse mai departe, acestuia din urmă lipsindu-i pînă şi talentul de a „întocmi" ceea ce considera că ar fi trebuit să fie în îndepărtate vremi marile noastre epopei populare. Pînă la cea de a doua fază (1906—1911), considerată de autor ca importantă în istoria metodei de culegere în folclor, nu trebuie să uităm de contribuţiile metodologice ale lui Al. Odobescu căruia îi revine meritul de a fi inaugurat studiul folcloric pe baza transmisiunii motivelor de la un popor la altul, cu aplicare asupra folclorului naţional în *Răsunete ale Pindului în Carpaţi* ; ale lui B. P. Hasdeu şi şcolii sale (G. Dem. Teodorescu). Ca filolog, Hasdeu a impus exactitatea ca primă condiţie a culegerii textelor. Prin autoritatea cercetărilor sale el va fi acela care, după Alecsandri, va orienta atitudinea Academiei în problemele puse de literatura populară. Datorită lui este discutată pentru prima oară în Academie şi chestiunea unei culegeri sistematice a materialului folcloric. Exponent al punctului de vedere critic al maestrului său, G. Dem. Teodorescu în *Cercetări asupra proverbelor române* (Cum trebuie culese şi publicate) sesizează necesitatea criticii şi în domeniul folcloristicii. „... Lipsa de critică ne-a făcut s-avem cărţi de poezii poporane stropite cu rime potrivite şi regulate după gustul editorilor, în paguba limbii şi-a frumuseţii lor celei firesti..." (p. 58).

A treia fază în metodologia folcloristicii românești, către 1930, beneficiază de aportul masiv al muzicologului Constantin Brăiloiu. Lui îi atribuie autorul și o întreagă școală românească de cercetare în folclor, sugestii privind tehnica culegerii și clasificării materialului adunat. Dovadă capitolele următoare: *Preliminariile culegerii, Culegerea materialului folcloric, Inventarierea și clasificarea materialului cules.* Desigur că unele înlregiri s-au adăugat normelor formulate de Brăiloiu în ultimele două decenii din practica culegerilor de la Institutul de etnografie și folclor. Indicațiile date pot servi și celor ce vor să se inițieze în cercetarea folclorului. In ceea ce privește organizarea chestionarului, Ovidiu Bîrlea discută problematica obiceiurilor: colindat, nuntă, funerar, deși, după accepția dată noțiunii de folclor la începutul lucrării, ne-am fi așteptat la o diviziune în: literatură lirică, epică, de cugetare, folclorul obiceiurilor și practicilor legate de date calendaristice.

Cu *Metoda de interpretare* (Partea a II-a) intrăm în domeniul studiului propriu-zis al folclorului. Aici autorul ajunge după o *Privire retrospectivă* asupra școlilor în folclor, din care preluăm datele necesare înțelegerii anumitor aspecte ale cercetării, deschise și contribuțiilor viitoare privind, problemele conținutului, vechimii și originii producțiilor folclorice. Dificil de abordat chiar pentru specialiști este *Estetica folclorului.* Aici intervin considerente estetice deosebite care țin de un gust estetic diferit de cel cult, lucru afirmat pentru prima oară răspicat la noi în 1915 de D. Caracostea. Estetica cultă oferă folclorului doar jaloane de natură generală. Producțiile folclorice sînt legate de o mentalitate aparte și au un mod specific de existență orală: sincretic (în același timp poezie, muzică și dans). Sub raportul aprecierii estetice cercetările folclorice românești erau mult deficitare. Adesea faptul artistic era copleșit de cel cultural. Care este finalitatea cercetărilor folclorice — este întrebarea legitimă pe care o ridică autorul la sfîrșitul lucrării. Cunoașterea domeniului folclorului este în ultimă instanță ținta oricărei cercetări, indiferent din ce punct de vedere și cu ce mijloace ar fi abordată disciplina. In stadiul actual, la noi, multe probleme ale disciplinei folcloristice rămîn de soluționat, iar viitorului specialist i se cere o mai bună înțelegere a operelor folclorice pentru ca, asemeni criticului literar, să le poată explica, la rîndu-i, celorlalți.

Lucia Berdan

PAUL CORNEA, MIHAI ZAMFIR, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă*, I—II, București, Editura pentru literatură, 1969 (550 p. +407 p.)

Antologia realizată de Paul Cornea și Mihai Zamfir, asemănătoare, ca alcătuire, doar cu *Antologia ideologiei junimiste* a lui E. Lovinescu, este cea mai completă și mai sintetică imagine asupra pașoptismului, ca mișcare ideologică și politică. Pentru prima dată în cultura noastră, un curent de idei de amploarea pașoptismului, atît de complex și de controversat, este prezentat simultan în principalele sale sfere de manifestare: filozofie, economie politică, istoriografie, sociologie, estetică și teorie literară, lingvistică. Antologia cuprinde texte reprezentative pentru fiecare domeniu, urmărind oglindirea tendințelor esențiale dar și a nuanțelor sau chiar a ideilor contradictorii. Se obține astfel o imagine coerentă, bogată și pe deplin valabilă a pașoptismului, chiar dacă este expresia unei viziuni personale (textele sînt alese de Paul Cornea, care semnează și studiul introductiv). Antologia este împărțită în grupaje distincte, pentru a cuprinde „harta ideologiei pașoptiste", atît în orientările și în „manifestele" comune, cît și în variatele contribuții originale: *proclamații și programe politice, articole-program* (la revistele: „Curierul românesc", „Foaie pentru minte, inimă și literatură", „Dacia literară", „Propășirea", „Junimea română", „Republica română", „România literară", „Steaua Dunării"), *articole, studii și scrisori* apar-

ținînd unui număr de 48 de... pașoptiști, orînduiți alfabetic. Nu ar fi fost lipsit de interes nici un capitol consacrat unor prefețe memorabile; din textele alese pentru ilustrarea gîndirii lui I. Heliade-Rădulescu, poate n-ar fi trebuit să lipsească *Repede aruncătură de ochi asupra limbei și începutului românilor*; alături de scriitorii aleși, putea figura și Gr. Pleșoianu, cu *Idee repede despre istoria românilor*, articol foarte elocvent pentru starea de spirit prepașoptistă; lipsește Eufrosin Poteca, din ale cărui manuscrise filozofice se puteau cita fragmente; prezența lui Radu Ionescu, mai mult „postpașoptist", nu este îndreptățită. Dar oricîte obiecții s-ar aduce, sînt evidente priceperea deosebită cu care a fost gîndită și alcătuită antologia și selecția de cele mai multe ori excelentă a textelor. Din paginile alese, o bună parte nu a mai fost reeditată pînă acum, ceea ce sporește considerabil valoarea culegerii. Cartea atrage atenția, prin republicarea unor articole semnificative, asupra unor nume de cărturari sau ideologi uitați pe nedrept (Florian Aaron, C. Boerescu, M. A. Corradini, V. Mălinescu, Ioan Zalomit ș.a.) sau excluși, iarăși pe nedrept, din istoria mișcării pașoptiste datorită orientării lor politice ulterioare (Barbu Catargiu, Ion și Dimitrie Brătianu). Sînt indicate astfel cîteva însemnate zone de explorat ale istoriei culturii românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Textele alese sînt însoțite de explicațiile și indicațiile bibliografice necesare (la care se adaugă indicele cronologic, bibliografia generală de la sfîrșitul volumului al doilea); fiecare autor este precedat de un succint „medalion" bio-bibliografic. Transcrierea textelor este făcută cu acuratețe filologică, deși am putea semnala cîteva inconsecvențe: titlul studiului lui Radu Ionescu este scris în trei feluri: *Principiile criticii* (p. 32), *Principiele criticei* (p. 145) și *Principiile criticei* (p. 404); piesa lui M. Kogălniceanu se intitulează *Două femei împrotiva* (nu împotriva) *unui bărbat*; se păstrează, nejustificat, unele forme grafice etimologizante: *Equilibru între antithesi*; *Moyssant* este, de fapt *Moysant*. Să notăm și o curiozitate tipografică: cele două volume, apărute în același timp, au ca an de apariție, primul: 1969, al doilea: 1968!.

Paul Cornea, autorul unor remarcabile studii parțiale sau monografice asupra scriitorilor și ideologilor pașoptiști, realizează, în studiul introductiv, și prima sinteză asupra pașoptismului, fără îndoială, cea mai substanțială și mai originală contribuție la cunoașterea ideologiei care a stat la baza mișcării revoluționare de emancipare socială și națională. După fixarea în timp a mișcării, în limitele în general acceptate (1830—1860), autorul desprinde două componente ideologice esențiale în cadrul gîndirii pașoptiste — una *luministă* și alta *revoluționară* — reprezentînd, pe de o parte, tendința spre culturalizare și „luminare", pe de alta, lupta politică pentru reforme sociale radicale. Formele de pașoptism „luminist" și pașoptism „revoluționar" coexistă, uneori chiar în manifestările ideologice ale aceluiași gînditor, dar distincția lui P. Cornea are darul de a clarifica și sintetiza două atitudini care explică, în bună parte, evoluția mișcării de la 1848 și diferențierile ideologice.

Studiul pașoptismului este făcut din perspective diferite: formația intelectuală *(Fizionomia unei generații)*, opțiunile politice și sociale *(Programul pașoptist)* și consecințele lor *(Eforturi și realizări)*, raportul dintre influențele străine și rădăcinile naționale ale fenomenului (*Dialectica național-universal în sinteza pașoptistă*). Delimitările care se fac au în vedere criterii variate: orientarea politico-ideologică („radicali" și „moderați"), apartenența la o provincie sau alta (fără a prelua, întru totul, împărțirea lui G. Ibrăileanu), orizontul spiritual generații diferite, manifestări temperamentale. Se conturează, în cele din urmă, o ideologie remarcabilă prin coeziunea principiilor călăuzitoare, bogată, însă, în nuanțe, tendințe și directive secundare divergente, într-un „pluralism ideologic" care atestă o mare efervescență intelectuală. Numai condițiile cu totul vitrege în care și-au desfășurat activitatea principalii pașoptiști au împiedicat închegarea unei doctrine și o fundamentare teoretică la înălțimea obiectivelor propuse în activitatea practică.

O atenție deosebită este acordată influențelor străine asupra gîndirii pașoptiste, folosite invariabil de adversarii curentului pentru a-i contesta originalitatea și justificarea istorică. În subtextul expunerii lui Paul Cornea se simte o netă opoziție față de teoria maioresciană „pe chestia naivelor lamentații a *formelor fără fond*". Dar și

principiile după care judecă Paul Cornea relația influență-tradiție națională nu fac decît să îndreptățească reacția junimistă (ca și în cazul lui M. Kogălniceanu), chiar dacă sînt false concluziile de ordin practic ale lui T. Maiorescu [1].

De un deosebit interes ni s-au părut criteriile după care sînt apreciate valoarea și rolul influențelor în planul ideologic și cultural. Punctul de vedere formulat de Paul Cornea înlătură multe interpretări deformante și permite o mai exactă evaluare a originalității literaturii pașoptiste: „Influențele nu fac, adesea, decît să amplifice idei sau stări de spirit în stare embrionară, care-și dibuiau drumul și ar fi răzbătut oricum, mai tîrziu. Ele explicitează ce e latent și chiar atunci cînd adaugă sensuri noi sau îndrumă spre direcții pe care nimic nu părea să le anticipe, se bazează pe existența unor afinități prealabile. Fără premisa unui anumit grad de înrudire (intelectuală, afectivă, de destin istoric), între culturile ce vin în contact, acestea și-ar rămîne impenetrabile, ecourile reciproce nedepășind stadiul întîmplării".

Oferind, prin studiu introductiv și antologie, o „panoramă" pe cît posibil integrală a pașoptismului, ca mișcare cultural politică, ideologie, filozofie și estetică, în sfîrșit, ca „vîrstă intelectuală", volumul *Gîndirea românească în epoca pașoptistă* scoate la lumină, cu sentimentul unui act de dreptate, o perioadă eroică din istoria României moderne, reprezentată prin revoluționari patrioți, gînditori străluciți și mari ctitori de cultură.

L. Volovici

GAËTAN PICON, *Lecture de Proust*, Gallimard, Paris, 1968, 200 p.

Noutatea întreprinderii lui M. Proust, drumul deschis de *În căutarea timpului pierdut* în evoluția romanului modern, procedeele tehnicii sale, relația dintre viața autorului și faptele sau personajele prezente în opera sa, poziția prozatorului față de timp, toate acestea (și, desigur, multe alte aspecte ale operei) au fost examinate cu minuțiozitate în deosebit de bogata bibliografie proustiană.

Cartea lui G. Picon își propune poate cea mai dificilă operație în legătură cu creația lui Proust, și anume analiza romanului *În căutarea timpului pierdut* ca operă de artă, studiul implicațiilor sale estetice.

Principiul urmat de către G. Picon în analiza întreprinderii proustiene este trasat în cîteva linii la începutul capitolului *Les révélations de la métaphore*. Convins de importanța explicațiilor pe care Proust însuși le-a dat opérei sale mai ales în cadrul romanului *În căutarea timpului pierdut*, G. Picon nu poate însă să nu constate în repetate ocazii că există foarte multe contradicții între aceste declarații și explicarea finală a operei, cuprinsă în paginile ce încheie *Le temps retrouvé*.

Analizînd cu minuțiozitate aceste afirmații de o valoare ambiguă, privind cu rezervă textul proustian ori de cîte ori această atitudine se impunea, G. Picon urmează totuși cu consecvență principiul „de rechercher la signification de l'oeuvre au niveau des interprétations qu'elle en propose" (p. 123), elaborînd un studiu dens, care aduce puncte de vedere noi în interpretarea creației proustiene.

Lecture de Proust este o interpretare critică mai ales a romanului *În căutarea timpului pierdut*, dar utilizează pentru argumentare și alte opere ale prozatorului, îndeosebi *Jean Santeuil* și *Contre Sainte-Beuve*.

Intitulată *La naissance du chant*, prima parte a studiului consideră cele două încercări de roman (*Jean Santeuil* și *Contre Sainte-Beuve*) doar ca pe o invocare a capodoperei ce urma să fie scrisă concepută de către Proust drept „carte esențială,

[1] Vezi argumentele și textele aduse în discuție de Adrian Marino în *Din istoria teoriei „formelor fără fond"*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tom XIX, 1968, p. 185—188).

singura carte adevărată" — chiar dacă și pentru că aci facem cunoștință pentru prima dată cu psihologia proustiană sau cu acea experiență a momentelor privilegiate.

Cu toate acestea, cîntecul proustian ia ființă numai o dată cu primele cuvinte ale ciclului *În căutarea timpului pierdut*, cînd persoana a III-a (din primele încercări de roman) este înlocuită cu persoana I („Longtemps je me suis couché de bonne heure...").

Eul proustian nu este, însă, cel al sincerității autobiografice, chiar dacă acest *eu* îl desemnează uneori și pe autorul narațiunii. *Eul* proustian se referă mai ales la o personalitate care o depășește pe aceea a naratorului: „Le je de la narration correspond, à un personnage plus complexe et plus vaste que celui de la biographie: il est tantôt l'héros des aventures de l'existence réele, tantôt l'observateur, tantôt le rêveur; ses dimensions sont celles de l'univers évoqué. Le *je* de la narration correspond non à l'histoire de Proust, mais à son expérience, en entendant par expérience non seulement ce qu'un homme, au cours de sa vie a fait, a subit, et signé de son nom, mais la somme de ses rencontres avec le monde. En fait, le *je* proustien est un *je* impersonnel" (p. 25).

Acest *eu* reflectă o conștiință personală, dar o conștiință vizînd lumea. G. Picon condiționează reușita întreprinderii proustiene de descoperirea acestui „*je* impersonnel", care conciliază între „impersonalitatea" lui *il* și „vibrația existențială" a *eu*-lui, concilicre realizată pentru prima dată de Proust în acest roman-cîntec al vieții trăite, contemplată cu seninătate.

În al doilea capitol al studiului, intitulat *Le moi et l'autre*, Gaëtan Picon, plecînd de la ideea că Proust a fost considerat cel mai mare creator de personaje pe care literatura franceză l-a avut după Balzac, își propune o analiză a personajului proustian, mai exact a măsurii în care „la rélation avec l'autre apporte à celui qui interroge l'existence la réponse qu'il attend" (p. 39).

Deși pentru prima dată în istoria romanului Proust a fost cel care a văzut în autocontemplație semnul modernității artistice, deși el a fost primul care a înțeles că „opera trebuie să traducă o experiență indivizibilă și completă a lumii", personajele, situațiile, mediul fiind subordonate acestei experiențe, cu toate acestea, *À la recherche du temps perdu* poate fi considerat și un roman tradițional, în măsura în care cartea dezvăluie raporturile unei existențe cu altele.

Maniera de prezentare a personajului la Proust este, însă, total diferită de cea a romanului tradițional (Stendhal, Balzac). La Proust personajul nu este *prezentat*, ci el *apare* cititorului, așa cum i-a apărut și naratorului în momentul întîlnirii lor, nu ca o realitate cunoscută, ci văzută. Această realitate —„l'illusion qui frappe" — l-a putut deceptiona pe Proust (Bergotte, Berma, ducesa de Guermantes) sau, dimpotrivă, entuziasma (Gilberte, Albertine).

Modalitatea apariției nu este acordată tuturor personajelor; în cazul unora (Swan, Françoise, obișnuiții salonului Verdurin) este folosit „mecanismul *reducerii* la o obișnuință, la o permanență, la generalitatea unui tip" (p. 52). De aceea, G. Picon consideră că — în acest sens — *În căutarea timpului pierdut* își merită titlul de comedie umană poate chiar mai justificat decît cea a lui Balzac, criticul explicînd unele aspecte ale ciclului prin valențele de poet comic ale lui Proust.

„D'une part, la réalité de l'autre est inconnaissable („l'homme est l'être qui ne peut sortir de soi, qui ne connaît les autres qu'en soi et, disant le contraire, ment" — eșec consemnat în una din paginile volumului *La fugitive*). „D'autre part, Proust suggère que cette réalité est insignifiante ou même inexistante: autrui n'étant rien que le révélateur d'un ordre général" (p. 64).

După G. Picon, modalitățile de prezentare lipsesc personajul proustian de acea viață, de acel relief al eroilor romanului tradițional (Balzac, Stendhal, Dostoievski, Tolstoi), fără a fi vorba aci de o slăbiciune a operei, ci pur și simplu de urmarea firească a constatării caracterului negativ al relației cu altul; criticul francez respinge astfel opinia după care forța lui Proust ca romancier ar fi un rezultat al creației sale de personaje.

Încercarea de comunicare cu altul fiind respinsă ca imposibilă, scriitorul se întoarce spre lumea propriului *eu* ca spre unicul obiect „posibil şi demn" de cunoaştere.

Eul nu poate exista — însă — decît raportat la lume, la realitate; în cadrul romanului *În căutarea timpului pierdut* activitatea spiritului în faţa realului nu este ceva care ţine de ocazional, ci opera însăşi.

„*À la recherche du temps perdu* est une immense et très singulière rhapsodie de la connaissance, une chanson de geste de l'ego transcendental", „une féerie mentale" (p. 78), aceasta este ideea de bază de la care G. Picon pleacă în analiza relaţiei dintre „le moi et le monde", analiză ce constituie obiectul celui de al treilea capitol al studiului.

Criticul distinge şi în ceea ce priveşte relaţia cu realul aceeaşi ambiguitate constatată şi în alte ocazii la Proust: cunoaşterea realului — a acestui real rîvnit cu atîta ardoare — se realizează constant în decepţie. Naratorul este împărţit între dorinţa şi teama de real. Astfel încît întîlnirea cu non-eul — considerat esenţial — are loc numai în forme care eliberează realul de modalităţile sale, idee care anticipă asupra conţinutului celui de al patrulea capitol al studiului, intitulat *Les révélations de la métaphore*.

Numai graţie posibilităţii metaforice a lucrurilor realul poate fi tolerat, i se pot recunoaşte un sens, o valoare. Această posibilitate metaforică este semnul prin care realul convine spiritului, datorită căreia realul poate tolera lumea. Pierzîndu-şi fixitatea, fragmentarismul incompletitudinea, realul poate deveni astfel materia operei spiritului. Simplă figură de stil la alţi scriitori, la Proust — constată G. Picon — posibilitatea metaforică este ridicată la rangul de concepţie despre viaţă şi despre artă.

Această concepţie este vizibilă mai ales în legătură cu experienţa fundamentală proustiană — reminiscenţa.

Relevînd şi cu acest prilej valorile ambigui ale textului proustian G. Picon încearcă să descopere originea, mecanismul şi consecinţele experienţei privilegiate a reminiscenţei. Deşi unele afirmaţii prezente în roman ar putea indica trecutul ca obiect al extazului, cu toate că Proust însuşi consideră ideea de timp drept origine şi obiect al operei sale, G. Picon desprinde, după o analiză minuţioasă şi pertinentă a textului, argumente suficiente şi convingătoare pentru a desemna atemporalul ca raţiune a extazului proustian.

Atemporalul este cel care se confundă cu esenţa metaforică a realului şi deci singurul meritînd a fi luat în consideraţie — acesta este, pentru G. Picon, sensul operei.

Neputînd să nu releve revoluţia pe care ciclul proustian a operat-o asupra romanului în genere, constatînd, desigur, existenţa unei posterităţi a lui Proust, în capitolul ultim — *Proust aujourd'hui* — G. Picon conchide că, totuşi, înrîurirea acestei cărţi nu este prea profundă, chiar dacă ea este „de tous les livres modernes celui qui réalise le consentement le plus large" (p. 181).

Cătălina Frîncu

P. BRODIN, *Ecrivains américains d'aujourd'hui des années 60*. Paris, Nouvelles Editions Debresse, 1969, 263 p.

După ce a dat, în deceniul trecut, în aceeaşi colecţie, „Presences contemporaines", volumul *Ecrivains américains d'aujourd'hui des années 50*, criticul literar francez publică de curînd un nou volum similar, prin care propune ca reprezentativi pentru literatura americană a ultimului deceniu (în afara cîtorva scriitori aparţinînd, de fapt, altor perioade) un număr de 25 de scriitori: Ed. Albee, J. Barth, S. Bellow, W. Burroughs, Tr. Capote, B. Jay Freedman, W. Goyen, J. L. Herlihy, P. Israël, Le

Roi Jones, H. Koningsberger, N. Mailer, B. Malamud, H. Miller, U. Molinaro, A. Nin, Fl. O'Connor, W. Percy, J. Purdy, Th. Pynchon, S. Sontag, W. Styron, J. Updike, Th. Wolfe și M. Young.

Este drept că Brodin se sprijină adesea pe opinii ale criticii americane (cu care uneori polemizează) privind valoarea unora dintre operele luate de el în discuție, dar întreprinderea sa rămîne dificilă, mai cu seamă cînd ambiționează o maximă obiectivitate, fie și numai pentru că interpretează fenomenul literar american din afară, fără a fi prins în anumite și inevitabile (pentru un critic american) afinități generative de subiectivism (dar ce critică poate fi, totuși, absolut obiectivă ?).

Cartea întrunește la un loc dramaturgi și poeți, romancieri și nuveliști, eseiști care au abordat cu succes creația literară, cu opere de seamă publicate sau numai cunoscute în ultimii ani ai deceniului 5 și în aproape întreg deceniul 6. Volumul este oarecum o continuare a cercetării anterioare aducînd, cum era și de așteptat, confirmarea unor valori intuite atunci, dar și infirmarea altora. Reapar, astfel, S. Bellow, Tr. Capote, Anaïs Nin, J. Updike etc. dar nu mai sînt luați în considerație Carson Mc. Cullers sau Ph. Roth care au dispărut din spațiul creației literare sau care „nu și-au ținut promisiunile". Și nu mai apare J. Baldwin deoarece nu a mai dat nimic important literaturii americane în ultimul deceniu. Și nu mai apare J. D. Salinger, deoarece el nu mai putea da nimic literaturii americane...

Apar, în schimb, scriitori noi ; unii „omiși fără îndreptățire" din volumul anterior : W. Goyen ; alții, mai tineri, care s-au afirmat acum ca străluciți creatori, de teatru (Ed. Albee) sau de proză (S. Sontag). Și mai sînt cuprinși alți scriitori cu o îndelungată activitate literară, dar cunoscuți dintr-un motiv sau altul, doar în deceniul 6 : H. Miller, contemporan cu S. Lewis, Faulkner, Scott Fitzgerald, Hemingway ; Th. Wolfe, mort foarte tînăr — 38 de ani —, în 1938 ; M. Young (ni se pare cel puțin discutabilă cuprinderea ultimelor doi scriitori între reprezentanții ultimului deceniu de literatură americană numai pentru că *acum* au fost cunoscuți în Franța).

Modalitatea de prezentare a scriitorilor este clasică : o foarte scurtă biografie a scriitorului (de puține ori absentă), o succintă cronolgie a operei sale din ultima perioadă luată în cercetare sau cu cîteva decenii mai înainte (P. Israël este discutat în baza unei singure cărți, romanul *The Hen's House*, 1967. Și tot așa Marguerite Young cu romanul *Miss McIntosh, My Darling*, 1965), o trecere în revistă fugară dar concisă a problematicii abordate. Se insistă mult asupra realităților americane descrise. Se caută și se subliniază mesajul. Se urmărește în permanență conturarea individualității fiecărui scriitor. Tr. Capote, de exemplu, pune problema Răului ; în lupta tineretului cu o societate dezumanizată se întîlnește o nostalgie a inocenței. S. Bellow este în căutarea unor valori morale dispărute. Tema centrală a romanelor lui W. Goyen este solitudinea. El denunță absurditatea lumii contemporane. W. Burroughs denunță cauzele și implicațiile sociale ale drogării etc.

Profilul individual al scriitorului este conturat aproape totdeauna și stilistic. Albee este un maestru al repetițiilor. Tr. Capote are un stil clar, multă finețe și poezie. Freedman este patetic și comic în același timp ; un excelent povestitor ; dă viață personajelor prin dialog ; maestru al umorului negru. J. L. Herlihy este un „intelectual" ; stilul său e adesea poetic. Pynchon se folosește de toate modalitățile stilistice ; stilul său este liric, fantastic, poetic, serios sau bufon ; stilul Margueritei Young este un stil muzical, cu metafore numeroase. Stilul lui J. Purdy are multe registre : e caricatural și violent, e delicat și tandru. S. Sontag scrie „antiromane", o literatură a plictisului, cu un stil corespunzător.

Se adaugă deosebit de frecventele comparații cu alți scriitori sau creatori în spațiul altor arte. Ed. Albee se deosebește net de O'Neill : acesta din urmă crede că omului îi trebuie lăsată iluzia ; Ed. Albee vrea ca omul să trăiască „în realitate". Tr. Capote seamănă cu E. Poe și H. James : personajul este în același timp victimă și erou. B. J. Freedman amintește, prin umorul său, de Gogol și de Chaplin. P. Israël este apropiat de Kafka : eroul său, „Y", este vinovat de faptul că există. Stilul lui Pynchon (trecerea de la epopee la bufonerie) amintește de Hugo dar și de R. Queneau și M. Aymé. Prin lirism, prin natura lirismului M. Young amintește de Rimbaud

dar şi de Breughel, Hogarth, Goya, Chagall, Dali sau Chaplin. S. Sontag ar putea fi o Simone de Beauvoir americană.

Fiecare studiu este anticipat de un motto semnificativ, extras din opera scriitorului, din eseuri ale acestuia sau din opinii exprimate în legătură cu creaţia sa. Koningsberger se vrea un scriitor angajat. El scrie pentru a spune ceva, pentru a denunţa o lume „care şi-a pierdut sufletul". Autorul romanului *Le Revolutionnaire* afirmă prin motto: „...Imposible de rester un touriste..." Despre M. Young, A. Nin notează în motto: „Je pense que ce livre représente l'Amérique nocturne de la même façon que *Don Quichotte* illustre l'esprit de l'Espagne, et *Ulysse* celui de l'Irlande".

Studiile, unele mai întinse, altele mai puţin, consacrate celor 25 de scriitori, întreprinse dintr-o varietate de unghiuri, reuşesc să contureze, uneori cu pregnanţă deosebită, adevărate profiluri de individualităţi, de personalităţi creatoare, dar şi anumite trăsături specifice unui grup mai lărgit sau mai restrîns de scriitori. De altfel, coordonatele esenţiale ale literaturii americane actuale le trasează P. Brodin într-un scurt dar dens „Avant-propos":

— Primatul conţinutului; cu puţine excepţii (S. Sontag, care experimentează în literatura americană „noul roman", după ce îl făcuse cunoscut prin cîteva studii substanţiale; P. Israël, Pynchon, pentru care cuvîntul este instrumentul de bază), scriitorii americani consideră forma doar „haina" unui conţinut. Din această concepţie decurg alte trăsături, concretizate, în primul rînd, în problematica abordată şi în atitudinea scriitorilor faţă de realitate:

— Scriitorii se opun modului de viaţă american; resping rasismul; dezaprobă politica americană în Vietnam.

— Predomină realismul, chiar dacă nu lipsesc nici manifestările suprarealiste (A. Nin, W. Burroughs, M. Young).

— Literatura americană e foarte critică. Scriitorii se vor şi sînt „angajaţi" (se detaşează Le Roi Jones, Mailer, Koningsberger).

— Neaderînd la societatea contemporană, dezumanizată, scriitorii trăiesc şi exprimă, în creaţiile lor, o obsesie a trecutului, a valorilor morale dispărute (Pynchon, Updike).

— Reacţia scriitorului împotriva societăţii în care trăieşte se reflectă adesea în modalităţile stilistice abordate: umorul de diferite grade şi tipuri, umorul negru (Freedman) sau umorul rabelaisian (Barth) violenţa de stil (mergînd, ce-i drept, uneori, pînă la trivialitate — W. Burroughs — şi la obscenităţi — Updike) dar şi poezia; argoul şi parodia dar şi vocabularul ales.

Volumul lui Pierre Brodin închide în cele aproape trei sute de pagini tabloul complex al unei literaturi care încearcă, şi de altfel ori reuşeşte, să reflecte artistic drama americanului contemporan, care se simte tot mai străin într-o lume aflată într-un proces continuu de dezumanizare.

Scriitorii luaţi în consideraţie, „selectaţi" sînt reprezentativi (sau, cel puţin, majoritatea dintre ei), prin ultimele lor creaţii sau şi prin opera anterioară, pentru deceniul 6 al secolului nostru. Justeţea intuiţiei, a „selectării", o va confirma sau infirma posteritatea. Oricum ar fi, însă, considerăm că omiterea lui Tennesse Williams (care dă, în 1957, *Orfeu în infern* şi, în 1959, *Dulce pasăre a tinereţii*) şi a lui Arthur Miller (*Incident la Vichy*, 1964), ca să nu amintim decît doi din marii dramaturgi americani contemporani, (absenţi şi din volumul anterior, publicat în 1964), s-a făcut „par l'auteur sans excuse valable".

D. Irimia

GIULIO C. LEPSCHY: *La linguistique structurale* (traduit de l'italien par J. L. Calvet, Paris, Payot, 1969, 240 p.).

În momentul actual apariţia unei lucrări consacrate lingvisticii structurale nu mai are nevoie de justificare. Numărul mereu crescînd al acelora care urmăresc progresele ştiinţelor umane justifică deajuns o carte ca aceea a profesorului Giulio C. Lepschy, care se adresează unui public mai larg decît cel alcătuit de specialişti. Excelent primită de critica internaţională, tradusă pînă în prezent în mai multe limbi, lucrarea constituie o iniţiere şi, în acelaşi timp, o precizare a progreselor lingvisticii, de la Saussure pînă la cele mai recente cercetări ale lui Chomsky. Succesul unei asemenea lucrări se explică, fără îndoială, prin locul de primă mînă ocupat de lingvistică în rîndul ştiinţelor umane. Într-adevăr, lingvistica actuală se bucură de privilegiul de a furniza celorlalte ştiinţe „modele teoretice"; am putea spune că este o disciplină ale cărei metode pot căpăta o „valoare paradigmatică" în diverse alte cîmpuri de cercetare; aceasta explică interesul unor cercetători ce aparţin altor domenii, şi care sînt atraşi de eficacitatea cu care lingvistica structurală aplică rigoarea şi formalismul „ştiinţelor exacte" la un fenomen ca limbajul, socotit după cum se ştie, un obiect tipic al „ştiinţelor istorice".

Evitînd tehnicitatea riguroasă, fără să cadă în simplism, acest eseu, am putea spune, nu este nici o lucrare de lingvistică teoretică, nici o istorie a lingvisticii moderne; autorul încearcă să-şi informeze cititorii prin mijlocirea unei discuţii critice a diferitelor concepţii lingvistice recente. Trebuie subliniat faptul că lucrarea, departe de a deveni o tratare literară vulgarizatoare, se menţine la un înalt nivel ştiinţific.

Introducerea este o prezentare sintetică a problemelor esenţiale de lingvistică teoretică. Capitolele următoare se ocupă de diferitele manifestări ale lingvisticii structurale, precum şi de însemnătatea lor în lingvistica modernă; de fiecare dată se aruncă o privire asupra originii lor pentru a menţine prezent un punct de plecare de natură să-i ofere cititorului posibilitatea de a judeca dimensiunile evoluţiei. Astfel, sînt examinate, rînd pe rînd, lingvistica saussuriană, cea reprezentată de şcoala de la Praga, şcoala de la Copenhaga, lingvistica şcolilor americane precum şi prelungirile lor cele mai recente. Un merit ce se cere subliniat este acela de a traduce teoria în exemplu, de a o limpezi la nivelul acestuia, de a transcrie în termeni cunoscuţi ceea ce în ochii celor neiniţiaţi poate adeseori să nu fie decît un jargon.

Deşi se acupă de problemele lingvisticii moderne, autorul nu abordează toate chestiunile „la modă" ca aceea, de pildă, a incomunicabilităţii, aceea a raporturilor între limbă şi intenţionalitate, între limbă şi artă, între limbă şi suprastructură etc. El se opreşte cu insistenţă mai ales asupra problemelor de metodologie care se pun în faţa lingviştilor în munca lor de analiză şi descriere a limbajului. Sînt aşadar tratate probleme ce ţin mai curînd de lingvistica generală decît de filozofia limbii, teorii care se referă mai curînd la funcţionarea limbajului decît la natura lui.

Într-un appendice sînt abordate cîteva chestiuni care, deşi nu privesc în mod direct lingvistica teoretică, fac totuşi parte integrantă din lingvistica modernă: statistica lingvistică şi unele probleme de lingvistică aplicată.

Lectură agreabilă şi instructivă în acelaşi timp, lucrarea lui G. C. Lepschy este un îndemn la cunoaşterea anumitor poziţii ale lingvisticii moderne; ea nu este decît un punct de plecare pentru studii mai ample. Conştient de acest lucru, autorul însoţeşte fiecare capitol de un număr considerabil de indicaţii bibliografice care, socotim noi, constituie o parte foarte importantă a cărţii. Acest mod de prezentare a unei lucrări de lingvistică pare că reaminteşte un fapt de maximă însemnătate: în domeniul lingvisticii, poate mai mult decît în acela al altor ştiinţe umane, pentru a înţelege pe deplin caracterul şi metodele disciplinei, cîteva ore de lectură nu pot fi deajuns. De aceea în acest domeniu nu există sinteze comode în măsură să înlocuiască o cugetare prelungită şi cunoaşterea unor tehnici precise.

Maria Carpov

PAUL GARDE, *L'accent*, Presses Universitaires de France, «Le Linguiste», 5 1968, 167 p.

Lucrarea lui Paul Garde, profesor la Facultatea de litere din Aix en-Provence, îşi propune să sintetizeze, în planul lingvisticii generale, aspectele complexe ale fenomenelor reunite sub numele de *accent*. Partea întîi a lucrării prezintă „constantele accentului", anume funcţia accentului (cap. I) şi caracteristicile „trăsăturii accentuale" [1], reliefate, sintetic, prin criteriile care o disting de celelalte trăsături fonice pertinente (cap. II) şi, extensiv, prin procedeele întrebuinţate, în limbi diferite, pentru realizarea contrastului accentual (cap. III). Partea a doua cuprinde „variabilele accentului", adică delimitarea unităţilor accentuale şi raportul lor faţă de cuvînt (cap. IV), locul accentului (cap. V), delimitarea unităţii accentuabile şi raportul acesteia cu silaba (cap. VI).

Definiţia cea mai cuprinzătoare a accentului nu poate fi decît funcţională. După R. Prieto, *Traits oppositionnels et traits contrastifs*, Word, 10, 1954, p. 43—59, Paul Garde deosebeşte funcţia *contrastivă* a accentului de cea *opoziţională* [2], caracteristică trăsăturilor distinctive (labialitate, nazalitate etc.): accentul nu intră în raporturi cu unităţi care s-ar putea afla în concurenţă cu el pe plan paradigmatic, dar contractează relaţii cu unităţi situate în plan sintagmatic. Studierea funcţiei accentului presupune delimitarea a două tipuri de segmente mai extinse decît fonemul: „unităţi accentuabile", adică unităţile puse în contrast prin accent şi „unităţi accentuale", segmentele în interiorul cărora se realizează contrastul accentual. Această distincţie este completată prin referire la unitatea semnificativă căreia îi aparţine o trăsătură fonică: trăsătura distinctivă intră în mod necesar în definiţia unităţii semnificative minimale, a morfemului, în timp ce accentul trebuie analizat ca proprietate a cuvîntului [3]. Prin apartenenţa la cuvînt, accentul se opune nu numai trăsăturilor distinctive, care trebuie descrise în cadrul morfemului, ci şi faptelor de intonaţie, care trebuie descrise în cadrul frazei, anume opoziţiilor intonaţionale (de tipul fr. *il pleut — il pleut ?*) şi contrastelor intonaţionale, denumite în mod obişnuit accent de insistenţă, reprezentînd punerea în relief a unui cuvînt sau unei unităţi semnificative oarecare [4] în cadrul global al frazei. Deci, criteriul care permite distingerea accentului de celelalte fapte lingvistice pertinente „n'est pas phonétique, il est fonctionnel; il n'est pas phonologique, il suppose le recours à des données grammaticales". (p. 49). Accentul este definit prin „fonction d'établir un contraste entre différents segments phonologiquement définissables, les unités accentuables, et... ce contraste joue dans le cadre d'un segment grammaticalement définissable, l'unité accentuelle" (p. 22) sau — întrucît unitatea accentuabilă este, în majoritatea cazurilor, silaba iar unitatea accentuală este adesea cuvîntul — prin „fonction d'établir un contraste dans chaque mot entre la syllabe accentuée et les syllabes inaccentuées", (p. 50).

[1] Paul Garde vorbeşte de o „trăsătură accentuală" *(trait accentuel)* opusă trăsăturilor distinctive şi intonaţionale.

[2] Funcţia distinctivă a accentului este negată şi de André Martinet, *Accent et tons, Miscellanea phonetica*, 2, 1945, p. 13—24 şi *La linguistique synchronique*, Paris, PUF, 1965, p. 141—161, apud P. Garde, p. 7. Dintre susţinătorii funcţiei distinctive a accentului liber sînt citaţi Troubetzkoy, *Principes de phonologie* şi M. Halle, *The sound pattern of Russian*.

[3] „L'appartenance à la syllabe n'est pas un critère, car il est impossible de déterminer si un trait phonique caractérise la syllabe en tant que telle, où le phonème (ordinairement vocalique) sert de centre à cette syllabe" (p. 31).

[4] În cazul accentului de insistenţă intelectual poate fi pusă în relief orice unitate semnificativă (ce n'est pas une transcri"ption c'est une transli"ttération). În acord cu distincţia amintită, autorul foloseşte pentru accentele de insistenţă intelectual şi afectiv termenul „procédés d'insistance".

Procedeele folosite în diferite limbi pentru realizarea contrastului accentual sînt de două feluri: pozitive şi negative. Primele utilizează elementele prozodice (intensitate, înălţime, lungime) «en vrac», cu singura condiţie ca elementul respectiv să nu aparţină inventarului de trăsături distinctive al limbii [5]. Stabilirea exactă a acestor procedee este de domeniul foneticii experimentale. Procedeele accentuale negative se manifestă prin reducerea trăsăturilor distinctive ale silabelor neaccentuate, indiferent dacă aceste trăsături sînt „prozodice" (de ex. opoziţiile tonale neutralizate în afara accentului în chineză) sau „inerente" (de ex. italiana cunoaşte un sistem vocalic cu patru grade de apertură sub accent şi cu trei grade de apertură în lipsa acestuia [6]).

Una dintre problemele cele mai dificile privind accentul este delimitarea segmentului în interiorul căruia se realizează contrastul accentual: „unitatea accentuală". Aceasta stă în strînsă legătură cu cuvîntul [7], pe care Paul Garde, în lipsa unei definiţii unanim acceptate, îl numeşte unitatea semnificativă mai mare decît morfemul [8] şi mai mică decît fraza. În fiecare limbă se pot defini „sintagme accentogene": „grupări de morfeme care au proprietatea de a constitui unităţi accentuale" (p. 19) şi care îndeplinesc „anumite funcţii sintactice" (de pildă, există o „sintagmă — subiect" şi o „sintagmă — predicat" în fr. *Natal'ie-dorm'ait, le ch'at-est n'oir*). Aceste sintagme sînt, în general, cuvintele. Dar anumite tipuri de „sintagme normal accentogene" pot cuprinde şi „unităţi non-accentogene" (în franceză, printre „sintagmele — subiect" există cîteva care nu constituie unităţi accentuale: *je, tu, il, elle, nous, vous, ils, elles, on, ce, ça*). Acestea sînt, de fapt, cuvintele *clitice (proclitice* sau *enclitice)*, a căror listă va fi alcătuită de sintaxa fiecărei limbi. După principiile care guvernează delimitarea unităţilor accentuale, limbile se înscriu în două categorii: 1. — limbi *cu morfeme accentogene*, cum ar fi germana, în care orice rădăcină are un accent distinct chiar în cuvinte compuse *(W'asch-h'and-sch'uh)* şi există sufixe totdeauna accentogene şi 2. — limbi *cu sintagme accentogene*, în care accentul nu se ataşează unui morfem particular, ci unei sintagme în ansamblu; intrînd într-un cuvînt compus, o rădăcină îşi poate pierde caracterul accentogen (compară germ. *St'erbe-b'ett* cu fr. *lit de m'ort*). În limbile cu morfeme accentogene, accentul permite să se delimiteze şi „grupuri accentuale", compuse din mai multe unităţi între care se realizează o „ierarhizare a accentelor" (de ex. germ. B"ürger-m'eister [9]; în *S"onntagsrückfahrkarte*, prin includerea a trei cupluri binare de accente,

[5] Evident că, pentru definiţia dată de autor accentului, nu are nici o importanţă distincţia între accent muzical şi de intensitate sau dinamic, distincţie, de altfel, mai puţin categorică după cercetări recente De asemenea, accentul nu este o trăsătură «prozodică», contrastul accentual putînd fi realizat fie cu ajutorul trăsăturilor prozodice, fie cu ajutorul celor inerente. Termenul «inerente» este folosit pentru trăsăturile distinctive «neprozodice».

[6] Aceeaşi situaţie pare să existe în unele graiuri daco-române, vezi Grigore Rusu, *Schiţă a sistemului fonologic al graiului bistriţean*, „Cercetări de lingvistică", IV, 1959, nr. 1—2, p. 61—70.

[7] La p. 22—29 sînt prezentate raporturile dintre „sistemul accentual" (accent, unitate accentuală, unitate accentuabilă) şi sistemul unităţilor semnificative şi non semnificative ale limbii.

[8] Cum a putut reieşi şi din cele spuse anterior, P. Garde înţelege prin morfem o secvenţă de foneme semnificativă (sens lexical sau gramatical), cu caracter minimal; fraza este „unitatea semnificativă maximală". Mai puţin clar reiese ceea ce înţelege autorul prin „sintagmă".

[9] Prin " se notează accentul principal al grupului accentual. La p. 53—57 se face distincţia între „écho de l'accent": posibilitatea unor silabe neaccentuate de a primi o parte din factorii accentuali în funcţie de poziţia faţă de silaba accentuată *(c'afé no"it)* şi *accent secundar*, caracteristic limbilor care cunosc o ierarhizare a accentelor şi care „aparţine unei alte unităţi accentuale decît accentul principal" *(B"ürger — m'eister)*.

se stabileşte o ierarhie lineară pentru patru unităţi: 1. — *Sonn*; 2. *rück*; 3. *karte*; 4. *fahr*).

În unele limbi se poate întîmpla ca accentul să dispară în anumite poziţii; ne aflăm, atunci, în prezenţa unei „unităţi accentuale virtuale". Fenomenul este deosebit de frecvent în franceză, mai ales în vorbirea grăbită *(vous tournez le coin de la r'ue.)*.

În privinţa poziţiei accentului se pot deosebi două grupuri mari de sisteme accentuale: *cu accent fix* şi *cu accent liber*. În limbile cu accent fix, „datele universale" (delimitarea unităţilor accentuabile şi accentuale) sînt suficiente (de ex. ceha, fineza, olandeza au accentul pe silaba iniţială, franceza pe ultima) sau trebuie completate cu unele date fonetice (de ex., în latină trebuie identificată cantitatea vocalei din silaba penultimă). În limbile cu accent liber, determinarea poziţiei accentului presupune recunoaşterea structurii morfologice a cuvintelor. Întrucît două cuvinte cu aspect fonetic identic pot avea accent diferit, există cupluri de cvasi-omonime distinse numai prin poziţia accentului (rus. *m'uka* «chin» şi *muk'a* «făină», it. *'ancocra* şi *anc'ora* «încă»). Fonologii de la Praga au văzut în această capacitate de a distinge omonime funcţia esenţială a accentului liber. În realitate, deosebirea esenţială între cele două tipuri este că accentul liber poate ajuta la identificarea structurii morfologice a cuvîntului: morfemul rus - *oček* - se poate recunoaşte ca sufix preaccentual în peste 150 de cuvinte şi numai într-un singur caz diferenţiază două omonime lexicale: *'utočka* «răţuşcă» şi *ut'očka* «ascuţire» [10]. În limbile cu accent liber, morfologia este legată mai strîns de «accentologie»: ea trebuie să descrie compoziţia morfemelor, indicînd trăsăturile distinctive, alternanţele pe care le provoacă şi proprietăţile lor accentuale. În ceea ce priveşte poziţia accentului există mari diferenţe tipologice între limbi: «accentului logic» din limbile germanice (morfemul accentogen este totdeauna şi accentuat) i se opune, în limbile romanice, pertinenţa ordinei succesiunii morfemelor pentru determinarea accentului [11] şi, în limbile slave, principiul concurenţei libere a proprietăţilor accentuale ale morfemelor.

Ultimul capitol tratează raportul dintre unitatea accentuabilă şi silabă. Identificarea unităţii accentuabile prezintă dificultăţi în limbile «cu mai multe tipuri de accent» (de ex. «aigu» şi «circonflèxe» în greaca veche, «montant» şi «descendant» în sîrbo-croată şi slovenă etc.). După A. Martinet, *Accent et tons*, Miscellanaa phonetica, 2, 1954, p. 13—24. faptele de acest gen sînt susceptibile, teoretic, de două interpretări: suplimentul de înălţime sau de intensitate lovind o porţiune de silabă poate fi considerat ca un procedeu accentual pozitiv, unitatea accentuală fiind o fracţiune a silabei, *mora*; acelaşi fapt poate fi interpretat ca un procedeu accentual negativ (neutralizare a opoziţiilor tonale în silabele neaccentuate), unitatea accentuală fiind silaba. Principiul general care să permită alegerea unei soluţii sau a alteia este formulat de Paul Garde în conformitate cu definirea accentului: dacă apariţia unei curbe melodice sau a alteia este previzibilă mai uşor menţionînd-o în definiţia morfemelor particulare, curbele trebuie analizate ca tonuri. Dacă, dimpotrivă, este „mai economic" să se plece de la legi formulate la nivelul cuvîntului, opoziţia a două curbe trebuie considerată ca trăsătură accentuală, explicată la nivelul morelor. Examinînd distribuţia diferitelor tipuri de accent şi rolul lor morfologic în greaca veche, sîrbo-croată, slovenă şi lituaniană, P. Garde conchide că numai pentru greaca veche (atică) şi pentru dialectul čakavien din sîrbo-croată este necesară introducerea noţiunii de moră; noţiunea aceasta ar avea, deci, o sferă de

---

[10] În celaşi sens, P. Garde citează pe P. Trost, *Fonktion des Wortakzentes, Travaux linguistique de Prague*, 1, 1964, p. 125—127: în germ. *Geb'et* «rugăciune» şi *g'ebet* «daţi», accentul indică în primul caz o rădăcină *geb-* în al doilea caz o rădăcină *bet-*.

[11] Pentru acţiunea aceluiaşi principiu în limba română, vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965, p. 60 şi 67. În această lucrare, accentul este definit, din punct de vedere fonologic, ca „unitate suprasegmentală intensivă" caracterizînd silaba, „sintagma minimală în planul expresiei".

aplicare mult mai restrînsă decît credea Troubetzkoy.

Prezentarea conţinutului lucrării a putut sugera importanţa şi dificultatea problemelor pe care le tratează. Folosind metode şi rezultate ale analizei lingvistice moderne, P. Garde generalizează datele pe care i le oferă studiul accentului într-o serie de limbi. Însuşirea unui punct de vedere funcţional, cuprinzător i-a permis autorului să facă o serie de distincţii între accent şi fenomene adiacente, să folosească aceleaşi concepte şi aceiaşi termeni pentru toate limbile analizate. Definiţia dată accentului este, de altfel, cea obişnuită, apropiată de înţelegerea comună a acestuia, ca punere în relief a unei silabe în interiorul fiecărui cuvînt. În rezolvarea problemelor legate de accent se urmăreşte şi aspectul practic al acesteia: cunoaşterea unor „date universale" (delimitarea unităţilor accentuale şi accentuabile) iar pentru limbile cu accent liber şi a unor „date particulare" (proprietăţile accentuale ale morfemelor) oferă posibilitatea să se prevadă poziţia accentului [12]. Cercetarea, uneori amănunţită a sistemului accentual al cîtorva limbi (franceză, germană, engleză, italiană, rusă, sîrbo-croată, slovenă) prilejuieşte unele distincţii tipologice importante, ca şi corectarea unor interpretări anterioare (de pildă, cea a lui L. Hjelmslev, *Studi baltici*, 6, 1936—1937, p. 1—58 asupra accentului în lituaniană, p. 162—165).

Insuficient lămurite ne par a fi unele probleme teoretice ale definirii accentului. Deşi se neagă funcţia distinctivă a accentului, chiar autorul admite că, în cazul situării în cadrul global al enunţului, accentul poate îndeplini o asemenea funcţie, „quioque de façon très aléatoire" (p. 9), atît în limbile cu accent fix (fr. *g'al am'ant* şi *galam'ant*, ceh. *j'eden* «un» şi *j'e d'en* «e zi»), cît şi în limbile cu accent liber (rus. *par'agraf* şi *por'a, gr'af* «e timpul, conte!») [13]. De fapt, pe lîngă funcţia contrastivă, fundamentală, accentul poate avea şi funcţie distinctivă sau expresivă. O problemă dificilă rămîne delimitarea unităţii accentuale (în majoritatea cazurilor, cuvîntul), legată strîns, în concepţia autorului, de definirea accentului. Deşi se pleacă de la unele referinţe sintactice, destul de vagi, („sintagmă-subiect" şi „sintagmă-predicat") se revine tot la accent, considerat marca formală a cuvîntului. În analizele practice, autorul recurge, de fapt, la segmentarea empirică a enunţului în cuvinte. Discutabilă este afirmaţia de la p. 24 că un fonem poate fi considerat, uneori, ca aparţinînd la două morfeme diferite: de ex., în germ. *H'ütchen*, /y/ aparţine sufixului prin caracterul anterior şi rădăcinii *Hut-* prin celelalte trăsături distinctive.

Fără să aducă multe noutăţi, lucrarea lui P. Garde are meritul de a trasa, în linii mari, cadrul unei teorii generale a accentului.

A. Turculeţ

LUCIA WALD, *Progresul în limbă*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1962, 214 p.

În cadrul preocupărilor de lingvistică generală, problema evoluţiei limbajului uman şi a limbii a suscitat de totdeauna interesul, fiind, după epoci, rezolvată în diverse moduri.

Soluţiile, grupate încă din antichitate în trei direcţii (decadenţă, progres neîntrerupt şi evoluţie ciclică), combinate, nuanţate şi dezvoltate mai tîrziu, nu au satisfăcut însă niciodată deplin.

---

[12] Exceptîndu-se, evident, cazurile de schimbare a accentului cu funcţie stilistică sau, pur şi simplu, de oscilaţii.

[13] Pentru limba română se poate cita exemplul discutat de Emanuel Vasiliu, *op. cit.*, p. 39—41 şi 58—62: *desf'ac* şi *d'es f'ac*.

Iată de ce o nouă încercare, de pe poziţiile filozofiei marxist-leniniste, de reconsiderare critică şi rezolvare a problemei sensului evoluţiei în limbă nu poate fi decît binevenită.

Autoarea, bine cunoscută pentru preocupările sale de lingvistică generală, ocolind prejudecata materialului vorbitor de la sine şi a schemei strict logice, oferă posibilităţi de rezolvare mai adecvate obiectului de studiu. Principiul corelării faptelor cu funcţia lor sistematică din limbă, cercetarea limbii în sine, dar şi în legătură cu factorii externi, metoda considerării faptelor în dublul lor caracter, particular şi general, i-au permis autoarei să depăşească relativismul soluţiilor anterioare şi să orienteze concluziile pe un plan lingvistic dar şi filozofic.

Lucrarea are o organizare clasică: un istoric al problemei, o justificare, patru capitole prezentînd fapte din fonetică, vocabular, morfologie şi sintaxă, un capitol care coordonează fenomenele din cele patru compartimente discutate, un capitol despre regresul în limbă, încheierea şi o bogată bibliografie.

Părerile anterioare despre sensul evoluţiei limbii — căci consensul tuturor cercetărilor anterioare este că limba evoluează în timp — sînt prezentate de autoare critic, astfel încît cititorul, chiar fără cunoaşterea domeniului, este orientat încă de de la început în direcţia pe care autoarea o va urma. Punctul de plecare şi concluzia generală a demonstraţiei este ideea progresului în limbă, dar un progres cu legi specifice, determinate de caracterul de *sistem deschis* al limbii.

În capitolul următor, de consideraţii generale, autoarea enunţă cele mai largi direcţii ale progresului în limbă: creşterea numărului de unităţi, transformarea calitativă a conţinutului lor şi întărirea caracterului sistematic al fiecărui nivel şi al limbii în ansamblu. Autoarea nuanţează însă, căci în continuare discerne între îmbogăţire cantitativă şi complicare sau între sărăcire şi simplificare. Continua autonomizare a limbii, creşterea caracterului abstract al unităţilor şi posibilităţilor lor sporite de combinaţie sînt alte forme de progres.

În condiţiile lipsei materialului lingvistic exhaustiv, autoarea exprimă şi rodnice rezerve cu privire la posibilităţile actuale de a se rezolva problema progresului în limbă, dar respinge şi ideea simplistă că evoluţia, diferită de la o limbă la alta şi de la o epocă la alta, ar fi alegică. Autoarea admite că: „independent de relaţiile genetice şi de tipul structural, există unele faze comune în evoluţia limbilor, datorate atît legilor generale ale evoluţiei gîndirii, cît şi modalităţilor comune ale materialului sonor" (p. 53).

Trecînd apoi la analiza faptelor pe compartimente de limbă: fonetică, lexic, morfologie şi sintaxă, autoarea foloseşte diferenţiat metode specifice fiecărui domeniu şi, sprijinită pe studii de autoritate, ca şi pe un spirit sintetic dezvoltat, reuşeşte să prezinte succint liniile generale de evoluţie a fiecărui sistem.

Materialul lingvistic la care apelează autoarea este furnizat mai ales de limbile indoeuropene, dar nu rareori argumentele sînt selectate şi din alte familii de limbi.

Subliniem ca o altă calitate a lucrării faptul că autoarea nu forţează demonstraţia. Astfel, prezentînd evoluţia sunetelor şi fenomenelor, autoarea declară fără echivoc: „... privit în sine, sistemul fonologic al unei limbi nu dezvăluie direcţii de evoluţie conturate" (p. 65). Evoluţie progresivă există în raportul dintre complexul sonor şi realitatea semnificativă, (o evoluţie în speţă cu trei faze: motivare naturală, nemotivare, motivare gramaticală).

În privinţa lexicului progresul se manifestă prin creşterea absolută de elemente lexicale (determinată de dezvoltarea socială), creşterea calitativă, a puterii semantice a cuvintelor (tot o evoluţie în spirală, de la sincretism semantic, necauzal, la explicarea concretă şi apoi la caracterul abstract al elementelor) şi tendinţa sistematizării, organizării elementelor.

În morfologie se surprind în general mai greu direcţii de evoluţie cu orientare progresivă certă. Schimbările la nivelul acestui sistem nu sînt determinate nemijlocit de evoluţia progresivă a gîndirii şi societăţii, ci sînt ecouri mediate ale modificării lor din celelalte domenii ale limbii.

Meritul autoarei în a demonstra totuşi sensul progresiv al schimbărilor morfologice trebuie subliniat. Urmărind evoluţia cantitativă şi calitativă a categoriilor gramaticale în diverse tipuri de limbi aflate în diferite stadii de civilizaţie, autoarea constată întărirea caracterului abstract al categoriilor evoluţia mărcilor de la simplă valoare lexicală la semn morfologic etc.

Sintaxa, chiar fără a absolutiza un punct de vedere logicist, este, spre deosebire de alte compartimente ale limbii, o ilustrare evidentă a nivelului gîndirii. Se poate spune că în procesul de dezvoltare socială colectivitatea vorbitoare a evoluat de la fraza monomembră (cuvîntul frază), la fraza bimembră nominală, apoi la fraza bimembră verbală, apoi la fraza plurimembră, în sfîrşit de la coordonare la subordonare. Specific acestui progres nu este numai dezvoltarea şi generalizarea prin uz, în diferite epoci, a fiecărui tip sintactic, dar şi faptul că aceasta, o dată achiziţionat, nu este înlocuit de tipul imediat următor, ci coexistă, îmbogăţind astfel mijloacele de exprimare. În capitolul Progresul în sintaxă autoarea a urmărit evoluţia istorică a tipurilor de frază, condiţiile apariţiei diferiţilor membri ai frazei, evoluţia raporturilor sintactice, topica etc. demonstrînd convingător că şi evoluţia sintaxei este progresivă.

Un interesant capitol, inedit în bibliografia de specialitate, este cel intitulat Problema progresului din punctul de vedere al antonimiilor lingvistice. Se încearcă aici, corelîndu-se datele despre progresul în fiecare compartiment al limbii, o prezentare sintetică a raporturilor dintre sectoarele limbii. Autoarea demonstrează că legătura activă a sectoarelor limbii funcţionează şi în vederea progresului limbii. O constatare-program, bogat argumentată ulterior, organizează materialul capitolului şi permite o vedere de ansamblu a evoluţiei progresive în limbă: „Este evident că evoluţia progresivă se realizează în ritmuri diferite de la un nivel al limbii la altul, de la o epocă la alta din istoria aceleiaşi limbi şi de la o limbă la alta" (p. 175).

Prima afirmaţie din această ordine de idei apare chiar ca o lege: ritmul modificărilor lingvistice este direct proporţional cu numărul elementelor între care se stabilesc relaţii.

Dar evoluţia mai lentă din fonetică şi morfologie se explică nu numai prin numărul mic de unităţi funcţionale, ci şi prin faptul că factorii progresului sînt interni (presiunea sistemului, de exemplu) şi numai mediat progresul în acest compartiment este determinat de factorii extralingvistici. O anumită inerţie şi stabilitate a unor sisteme ale limbii face ca abia în punctele de interferenţă, a sectoarelor să fie mai evident progresul.

Cea de a doua afirmaţie a autoarei, cu privire la dependenţa ritmului progresului într-o limbă dată de factori istorici (în primul rînd culturali, după cum subliniază autoarea), este exemplificată cu situaţia limbii engleze în perioada medie, a limbii române în perioada legăturilor cu limba slavă etc. Acţionează şi factorii geografici (de unde dezvoltarea lingvistică independentă a grupurilor izolate aparţinînd aceleiaşi limbi, sau teoria ariilor laterale), dar, aşa cum remarcă cu dreptate autoarea, numai împreună cu alţi factori mai importanţi.

Tot în acest capitol sînt trecute în revistă şi cîteva aspecte speciale ale problemei progresului în limbă: raportul dintre aspectul scris şi aspectul vorbit al unei limbi, dintre tendinţa de unificare şi tendinţa de diversificare stilistică. Autoarea remarcă şi felul în care cerinţele vieţii culturale şi ştiinţifice contemporane duc la stabilirea de contacte între limbi diferite, de unde o tendinţă nouă de apropiere a limbilor, evidentă la nivelul lexicului mai ales sau prin organizarea analitică a mesajului.

Acest capitol se încheie cu observaţii deosebit de interesante (cu atît mai mult cu cît sînt făcute în maniera autoarei de a evita simplismul sau exclusivismul) relative la caracterul conştient (creaţie) sau inconştient (transformare) al apariţiei noii calităţi în limbă: „Spre deosebire de alte domenii, unde „creaţie" şi „transformare" sînt concepte polare, în limbă creaţia e aproape sinonimă cu transformarea (p. 192).

În capitolul Regresul în limbă autoarea discerne, pornind de la observaţiile anterioare, după grade de fenomene regresive în limbă: un regres total şi de lungă

durată, datorat unor condiţii social-istorice nefavorabile, putînd duce chiar la dispariţia unei limbi (limba latină, de exemplu) şi un regres de scurtă durată şi mică profunzime (dezechilibru care se produce în orice moment şi este reversul tendinţei de armonie a sistemului, fază necesară în evoluţie).

Capitolul Regresul în limbă este, pentru economia întregii cărţi, cu atît mai important cu cît, demonstrînd cauzele generale ale regresului, examinează pe plan general şi cauzele — direct opuse, ca şi formele de manifestare ale progresului.

Ultimul capitol este o sinteză a concluziilor deja formulate de autoare în decursul demonstraţiei. Reţinem, dintre ele, pe aceea care ni se pare cea mai generală şi indiscutabilă: „Progresul în limbă este condiţionat, în ultima instanţă, de progresul vieţii sociale" (p. 209).

Ion Florea

LITURGHIERUL LUI CORESI, text stabilit, studiu introductiv şi indice de Al. Mareş, Bucureşti, 1969, 188 p. + 42 foi facsimile.

La împlinirea a 400 de ani de la apariţia celei de a şaptea cărţi tipărite în limba română de diaconul Coresi, *Liturghia lui Ioan Gură de Aur* a fost publicată într-o ediţie ştiinţifică.

Liturghia reprezintă un text destinat să fie „reprezentat", şlefuit de mai multe generaţii de învăţaţi care, pînă în secolul al IV-lea, i-au dat forma în care se păstrează şi astăzi, iar limba liturgică este bogată şi nuanţată. Ea a trecut dintr-o epocă într-alta cu variante necesenţiale, simplificîndu-se şi stilizîndu-se, pentru ca în cele din urmă să ajungă prin excelenţă monumentul scris al elenismului creştin [1]. În secolul al IX-lea, liturghiile greceşti au fost traduse în limba slavă, ca urmare a recunoaşterii acesteia ca „limbă sfîntă". După versiuni slave a fost făcută şi prima traducere a liturghiei în limba română, de către diaconul Coresi [2].

Despre existenţa traducerii *Liturghiei* s-a ştiut dintr-o scrisoare a episcopului Pavel Tordasi, din 9 decembrie 1570, către primarul din Bistriţa, prin care se recomanda acestuia să trimită preoţii ţinutului la un sinod ce urma să aibă loc la Cluj şi să le atragă atenţia „să-şi aducă bani de cheltuială, ca să cumpere cărţi româneşti: *Psaltirea* pe care s-o plătească cu un florin, altă carte *Liturghia*, pe care s-o plătească cu 32 de dinari".

Unicul exemplar al *Liturghierului* a fost descoperit şi semnalat de N. Sulică în 1927 [3]. Autorul presupunea că liturghierul, ale cărui principale caracteristici: hîrtia

[1] Sophie Antoniadis a stabilit, în studiul *Place de la liturgie dans la tradition des lettres grecques*, Leiden, 1939, filiaţii între autorii liturghiilor şi diferitele şcoli filozofice, pe baza termenilor filozofici întîlniţi în unele rugăciuni. Instrucţia primită de scriitorii creştini respectivi în celebrele şcoli de retorică şi filozofie din oraşele Asiei Mici sau ale Egiptului, precum şi în cele din Grecia, explică apropierile de natură literară dintre liturghii şi scrierile păgîne din aceeaşi epocă.

[2] După o sută de ani va apare o a doua traducere, făcută de Dosoftei, care însă foloseşte un prototip în limba greacă, probabil un liturghier greco-latin, de proveniență polonă, cf. opinia lui P. Vintilescu, în *Contribuţii la revizuirea liturghierului român*, Bucureşti, 1931, p. 37. Al. Mareş afirmă că a ajuns la convingerea, pe baza cercetărilor comparative, că între versiunile acestor două cărţi, *Liturghierul* lui Coresi şi *Liturghierul* lui Dosoftei, nu se poate stabili nici o legătură (p. 42). Credem că în argumentaţie trebuia invocat şi faptul că deosebirile se datoresc limbilor din care s-a făcut fiecare dintre traduceri.

[3] N. Sulică, *O nouă publicaţie românească din secolul al XVI-lea: liturghierul diaconului Coresi, tipărit la Braşov, în 1570*, Tîrgu Mureş, 1927.

de proveniență brașoveană, format, caractere tipografice, limba și ortografia sînt asemănătoare *Psaltirii* din 1570, este o tipăritură coresiană și a identificat-o ca fiind „cărțulia" pomenită în 1570, într-o însemnare de la 1 septembrie care se referă la o „Buchlein" tipărită sub patronajul episcopului Pavel Tordasi, pe care acesta o trimitea principelui Ioan Sigismund la Alba Iulia, și aceeași cu *Liturghierul* citat la 9 decembrie 1570.

Specialiștii nu erau totuși pe deplin convinși de existența tipăriturii în șirul operelor coresiene, în primul rînd pentru că textul nu fusese editat și, deci, nu se puteau face studii științifice asupra lui. O primă retipărire a textului a fost făcută acum cîțiva ani de Spiridon Cîndea[4], pe baza exemplarului ajuns în biblioteca Arhiepiscopiei din Sibiu.

Al. Mareș realizează acum prima ediție științifică care beneficiază de acribia filologului și de autoritatea lingvistului în interpretarea grafiei. Aplicarea metodei interpretative răspunde dezideratului exprimat, în ultimii ani, de toți specialiștii. Sîntem de aceeași părere cu Al. Mareș care susține, pe bună dreptate, că numai transcrierea interpretativă „poate stimula cercetările de interpretare a grafiei chirilice și, prin urmare, poate aduce un progres în studierea limbii române vechi" (p. 121). *Liturghierul lui Coresi* este prima ediție de texte vechi românești care utilizează integral această metodă. Facsimilele oferă specialiștilor posibilitatea confruntării sistemului de transcriere folosit cu originalul.

Într-un amplu studiu introductiv se ajunge la soluționarea tuturor problemelor litigioase privind „datarea liturghierului, locul de imprimare, persoana tipografului, alcătuirea versiunii, problema prototipului slav al traducerii, vechimea traducerii și problema revizuirii ei, proveniența originalului traducerii" etc. Analiza critică a diferitelor elemente: date documentare în legătură cu activitatea tipografică de la Brașov, calitatea hîrtiei și vignetele, care se întîlnesc numai în hîrtia documentelor din 1570, conduce spre unica presupunere că tipărirea s-a efectuat în Brașov, între 1 iunie — 15 iulie 1570.

O privire de ansamblu asupra fenomenului traducerii din secolul al XVI-lea, necesară pentru stabilirea curentului care a inițiat această tipărire, este realizată în capitolul *Împrejurările istorice ale apariției primului liturghier românesc*. Opinia autorului este că: „principalul rezultat al propagandei calvine pentru biserica românească l-a constituit tipărirea *Liturghierului*, datorită căruia, pentru întîia oară în istoria poporului nostru, slujba ortodoxă s-a putut desfășura integral în limba română" (p. 10). În capitolul *Curentul literar care a inițiat traducerea și tipărirea Liturghierului* se urmărește procesul de românizare a liturghiei, dar considerațiile sînt extinse asupra procesului de naționalizare a cultului ortodox. Al. Mareș pune semnul egalității între *cult* și *liturghie*, apreciind că „abia la sfîrșitul secolului al XVII-lea putem vorbi despre nașterea unui curent intern care urmărea românizarea cultului" sau că „primele încercări de a se desprinde de tradiție se fac abia la sfîrșitul secolului al XVII-lea în cele două țări românești, dar despre așa ceva nu poate fi vorba un secol mai devreme" (p. 42). În ceea ce privește întîrzierea generalizării liturghiei în limba română, faptul se datorește unor rațiuni complexe, care n-au fost încă suficient studiate. Chiar dacă efectuarea slujbei liturghiei în limba română nu s-a impus prin difuzarea tipăriturii lui Coresi, existența traducerii demonstrează că acțiunea era posibilă. Dar adoptarea practicii slujirii liturghiei în limba română este doar un aspect al problemei românizării cultului, care are o sferă mult mai largă. Cultul divin cuprinde *totalitatea* ritualurilor religiei creștine nu numai slujba principală, iar românizarea cultului este un proces și nu un moment dependent de slujirea liturghiei în limba maternă. Acest proces include practicarea în limba română și a celorlalte slujbe și rugăciuni al căror text era tradus. De altfel,

[4] Spiridon Cîndea, *Textul liturghierului românesc publicat de diaconul Coresi*, în „Mitropolia Ardealului" V (1960), nr. 1—2, p. 70—92.

dacă în prealabil n-ar fi fost în uz *Tetraevanghelul, Apostolul, Cazania* etc., efectuarea liturghiei n-ar fi fost posibilă.

Considerăm că procesul de introducere a limbii române în cult a avut o desfăşurare mai îndelungată decît cea propusă de Al. Mareş şi există fapte care ne fac să susţinem că acel „curent intern" care urmărea românizarea cultului s-a manifestat încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Diferenţele de opinie privind naţionalizarea cultului se datoresc modului cum este conceput acest proces: impus, de sus în jos, sau izvorît din mase. Clericii ortodocşi care „au introdus treptat limba română în cult, răspunzînd unei cerinţe a conştiinţei naţionale" [5], după cum se exprimă Al. Duţu, au început prin a oficia rugăciunile şi slujbele de mai mică importanţă în limba română, pentru care aveau la îndemînă texte traduse. Este, de asemenea, cunoscut că apostolul, evanghelia, cazania se citeau în limba română în secolul al XVII-lea, chiar în timpul oficierii liturghiei în limba slavonă sau greacă. Del Chiaro a consemnat faptul că boierimea nu vedea cu ochi buni slujirea în limba română [6], iar Paul de Alep aminteşte şi despre cîntarea în româneşte, la strană, a rugăciunilor.

Firesc că se impune făcută o disociere între atitudinea conservatoare a înaltului cler şi a boierimii, al căror tradiţionalism este explicabil, şi tendinţa clerului mirean de a sluji româneşte, manifestată atît în Transilvania cît şi în Moldova şi Ţara Românească. O dovadă a practicării slujbei în limba română în Transilvania este indicaţia patriarhului Dositei de a nu sluji altfel decît slavoneşte şi greceşte, citată, de altfel, şi de Al. Mareş (p. 42). Existenţa manuscriselor în limba română şi a cărţilor tipărite de la mijlocul secolului al XVII-lea care cuprind texte de slujbe atestă un proces lent, a cărui fază de generalizare şi extindere a avut loc la începutul secolului al XVIII-lea. Liturghia a fost ultima modalitate de rezistenţă a tradiţionalismului greco-slavon în biserică. Trecerea la liturghia în limba română înseamnă desăvîrşirea naţionalizării cultului.

Începutul de drum l-au făcut tipăriturile lui Coresi. Circulaţia cărţilor de cult a constituit unul dintre elementele de coeziune a românilor din toate provinciile iar cărţile tipărite la Braşov în secolul al XVI-lea s-au vîndut foarte bine, şi nu numai în Transilvania, ci şi în Ţara Românească şi Moldova [7]. Al. Mareş a arătat că „succesul acestei cărţi *(Liturghierul* n.n.) trebuie să ni-l închipuim a fi fost foarte mare" (p. 10). La 15 ani de la apariţia *Liturghierului*, în 1585, la Braşov nu se mai găsea nici un exemplar nevîndut. Chiar dacă ortodocşii n-au iniţiat ei înşişi tipărirea cărţilor de cult, interesul lor pentru cartea bisericească în limba română este indubitabil.

Pînă acum, după cîte ştim, nu s-a remarcat faptul că cele dintîi cărţi traduse cuprind scrieri care puteau fi folosite şi de către laici, ca lecturi religioase. *Liturghierul* este unica tipăritură care putea fi achiziţionată numai pentru folosirea ei în cult. Fără îndoială că *Liturghierul* lui Coresi, care era copiat şi după o sută de ani de la apariţie, de către popa Ursu din Cotiglet, a avut un rol în stimularea mişcării pentru slujba în limba română.

În capitolul *Alcătuirea versiunii Liturghierului* se demonstrează, cu ajutorul unei întinse comparaţii a textelor principalelor rugăciuni, care există în forme asemănătoare şi în manuscrise anterioare, că textul *Liturghierului* nu a fost tradus integral, ci reprezintă o colaţionare de traduceri din diferite epoci, revizuite în vederea tiparului. Astfel se explică cele două straturi de limbă, evidente la o juxtapunere de termeni. Dubletele sinonimice fără o justificare stilistică pot fi înglobate în aceas-

[5] Al. Duţu, *Explorări în istoria literaturii române*, Bucureşti, 1969, p. 23.

[6] Antonmaria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1914, p. 87.

[7] E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, publicate de N. Iorga, vol. XI, Bucureşti, 1900, p. 656. Cf. opinia noastră în recenzia la volumul Mariei Rădulescu, *Originalul slav al Evangheliei cu învăţătură a diaconului Coresi*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice (filologie)", Iaşi, XI (1960), fasc. 1, p. 149—150.

categorie (*şerb — rob, gură — rost*) (p. 117). Aplicarea metodei substituţiei ar fi dovedit că acele sinonime, despre care autorul afirmă că: „nu pot fi explicate nici prin raportarea la textul slav, nici prin punerea la contribuţie a unor texte gata traduse, diferite sub raportul lexicului de textul propriu-zis al Liturghierului" (p. 117), sînt cerute de context. În cazul perechii *mărie-slavă*, atunci cînd cuvîntul *slavă* este urmat de adj. posesiv pers. II-a (*Cu multă slava ta*, p. 128), înlocuirea sa prin cuvîntul *mărie* nu e posibilă din cauza omonimiei intolerabile cu formula de adresare *măria ta!* De asemenea numele rugăciunii *Slava* (p. 135) se păstrează pînă astăzi cu acest titlu, chiar dacă începutul ei exista în două variante: Slavă tatălui... şi Mărire tatălui...; nici în acest caz nu se putea folosi cuvîntul *mărie*, ci doar *mărire*. O analiză statistică ar putea determina preferinţa, în unele subdialecte, pentru unul dintre cei doi termeni. Din urmărirea unui număr de texte religioase putem afirma că astăzi în Muntenia şi Oltenia se foloseşte cuvîntul *mărie* (şi *mărire*), în loc de *slavă*, considerat învechit.

În paragraful *Calitatea traducerii* Al. Mareş a relevat grija pentru reproducerea topicii prototipului slavon, printr-o echivalare cuvînt cu cuvînt a textului, ceea ce dovedeşte că interesul pentru redarea sensului era secundar, dacă nu chiar inexistent. Printre exemplele de echivalări nereuşite putea fi citată traducerea propoziţiei **мирѡ<м> г҃<оспод>ѹ҃ помоли<м>сѧ** *„lumiei* domnului să ne rugăm" (p. 133), evident greşită, în loc de *„cu pace..."*, din cauza confuziei care s-a făcut între cele două omonime din limba slavă: **миръ** *„pace"*, dar şi *„lume"*. Traducerea oferă şi exemple de neologisme care n-au pătruns în limba română, printre care *şestocrilat* adj. *„(înger) care are şase aripi"* (p. 110) < slavonul **шестокрилатъ**.

La capitolul *Lexic* au fost examinate, după afirmaţia autorului, cuvintele dispărute astăzi din limbă sau puţin cunoscute, precum şi cuvintele cu forme sau sensuri deosebite de cele din limba actuală. Credem că în această categorie ar putea intra toţi termenii bisericeşti, deoarece au statut specific terminologiilor, fiind folosiţi numai în anumite împrejurări. De aceea, nu se poate considera că numai cuvintele *cădi* sau *copie* (p. 107) sînt mai puţin cunoscute.

Ne vom permite să facem la acest capitol două categorii de observaţii: unele privind conţinutul definiţiilor, altele privind forma sub care au fost înregistrate în indice cuvintele titlu.

1. *A cădi „a afuma cu tămîie,..."* (p. 107), nu *„a arde tămîie,..."*. *Jărtăvnic* (p. 108) nu este *„masă din altar pe care se pregătesc sfintele daruri"*, ci *„firidă în peretele de nord al altarului, unde se săvîrşeşte proscomidia"*. În definiţia cuvîntului *pocrov* (p. 109) *„pînză, postav cu care să acopere un vas sfînt."*, folosirea cuvîntului *postav* este nepotrivită. Pentru cuvîntul *patrahir* recomandăm definiţia din DM, mult mai precisă decît definiţia din Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti* s.v., care a fost reprodusă la p. 117; de asemenea, definiţia la *proscomidie „partea slujbei bisericeşti, cînd se oferă prescură şi vin la vecernie"* (p. 118), care o reproduce pe cea din dicţionarul lui Scriban e greşită, corectă e definiţia din DM: *„parte din slujba liturghiei în care preotul pregăteşte pîinea şi vinul pentru împărtăşanie"*.

2. Înregistrarea în *Indice* a cuvintelor derivate cu sufixul *-tor* s-a făcut în două feluri: cuvintele vechi, care nu mai sînt astăzi atestate în dicţionare, au fost reproduse cu grafia originală, deci: *dereptătoriu, despuietoriu, nepriitoriu*; cuvintele atestate numai la plural sau cele care circulă şi astăzi au primit forma titlu în *-tor*, deci: *dătător, mîngîietor, mîntuitor*. Există însă o evidentă inconsecvenţă, deoarece *atotţiitoriu, făcătoriu* şi *feritoriu*, deşi formează cuvînt-titlu în dicţionarele actuale, în DA şi, respectiv, la Scriban, apar totuşi cu grafia veche. Credem că era mai bine ca toate formele în *-toriu* să fi fost înregistrate cuvînt-titlu cu grafia originală, deoarece inconsecvenţa de înregistrare poate lăsa impresia că în secolul al XVI-lea au existat forme în *-tor*.

În cazul cuvîntului *spăsi* „a mîntui", credem că trecerea celui de al doilea *s* la *ş* nu a fost obligatorie, aşa după cum afirmă autorul la p. 69, cf. forma titlu *spăşi* (p. 182). Şi astăzi cuvîntul circulă în forma *spăsi*, mai ales cu sensul de „a se arăta smerit", cf. Scriban, D., CADE. DA s.v. *ispăşi* glosează „a mîntui, a spăsi". Verbul *vie*, prez. ind. pers. I. pl. *viem*, p. 106, 187 ar fi trebuit înregistrat în forma *via*, cf. DM. *Vistiiar* s.n. „vistierie" este, în contextul din *Liturghier*, substantiv masculin, avînd sensul de „vistiernic" : „Împăratul ceriului..., vistiiariul dulceţilor şi viiaţă-dătătoriu" (p. 111).

Asemenea observaţii de amănunt nu pot diminua valoarea certă a ediţiei de faţă. Prin apariţia *Liturghierului* lui Coresi specialiştilor li s-a pus la îndemînă încă un instrument preţios pentru studiul limbii române din secolul al XVI-lea.

Zamfira Mihail